DET SVENSKA, MILITÄRA SVARSMÄRKET 50 ÅR

Av Nils-Olov Welander, SMPS

1. Emissionerna 1929 och 1930

Den lilla upplagan militärbrev (44 000) med ett gummerat, svart svarsmärke utan valör tryckt på själva kuvertet och beläget under och skyddat av kuvertfliken levererades den 3.9 1929. Leveransen skedde från Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag via dess avdelningskontor i Stockholm. Mottagare var dåvarande militärassistenten vid Kungl. Generalpoststyrelsen. Denna nya militärbrevsupplaga och ett nytt militärbrevkort (med samma frankostämpel som militärbrevet men tryckt på Postverkets tryckeri i Stockholm) skulle användas vid 1929 års fälttjänstövningar, som ägde rum 27.9–3.10 i Stockholms och Södermanlands län.

Militärbrevet fick användas för avgiftsfri postbefordran *från* krigsmakten, medan *svarsmärket* – urklippt och påklistrat ett svarsbrev – fick användas för en likaledes avgiftsfri postbefordran men enbart i riktning *till* krigsmakten.

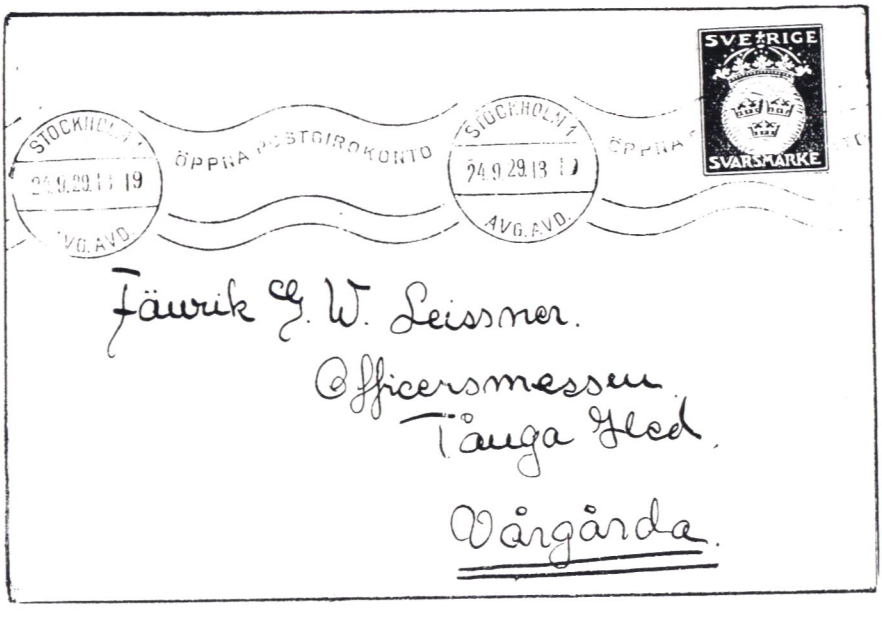

Svarsbrev stämplat 24.9.29 med det svarta svarsmärket, vanligen katalogiserat M 1 liksom militärbrevet.

I september i år var det precis 50 år sen detta till användningen så egenartade svenska svarsfrimärke första gången användes. På Postmuseum anordnades också en utställning, MILITÄRA SVARSMÄRKET 50 ÅR. Arrangör var Postmuseum i samarbete med bl a Armémuseum, Postverkets Försvarssektion och Sveriges Militärpostsällskap/SMPS.

Den drivande kraften bakom framställningen av dessa båda, till användningen olikartade, men *kombinerade* nya, svenska frankotecken, militärbrevet respektive svarsmärket, var militärassistent Alarik Nordström.

Detta första, svarta svarsmärke har blivit klassiskt bland svenska frankotecken: märkesbilden är charmigt primitivt tecknad, upplagan är mycket liten och den postala användningen inskränker sig till endast 7 dagar – något av ett svenskt rekord. Militärbrevet däremot fick användas 14 dagar, dubbelt så lång tid.

Äktgångna, vackra svarsbrev med detta svarta svarsmärke är eftersökta och betingar höga priser i handeln.

De svenska svarsmärkena tillhör en grupp valörlösa frankotecken, som kallas portofrihetsmärken (timbres de franchise, frank stamps, Portofreiheitsmarken). Hit räknas bl a de finska fältpostmärkena, Kenttäpostiamärkena, de danske soldaterfrimærker (övertryckta S F), de många upplagorna tyska och franska militärmärken (de franska har text eller övertryck F M, Franchise Militaire), japanska soldat- och krigsfrimärken, men också det lilla, rosa, rektangulära, schweiziska märket med texten Militaires Français/Internés en Suisse/Gratis, tryckt för soldaterna ur den franska Bourbaki-armén, som 1871 internerades i Schweiz.

Ovan till vänster det äldsta av de finska fältpostmärkena utan valör. Det användes på försändelser från hemmavarande till trupperna från 1.11.41 till 30.6.43 men endast på fältpostpaket till reducerat porto (förekommer stämplade på brev dec 1941 - jan 1942). Märket är otandat med klipplinjer och är tryckt i boktryck med svart tryck på rött papper. Formatet är 39 × 18 mm. Märkena trycktes i ark om 7 × 13 märken.

De danska soldatfrimärkena är två påtryck av S F på Christian X-emissionen (profil höger): 5 öre grön och 10 öre röd, båda från 25.8 1917. Upplagan är liten:1.2 miljoner för det gröna och 1.3 miljoner för det röda påtrycket. Förekommer även som postkort.

Längst till höger det schweiziska interneringsmärket för franska, internerade soldater från 1871.

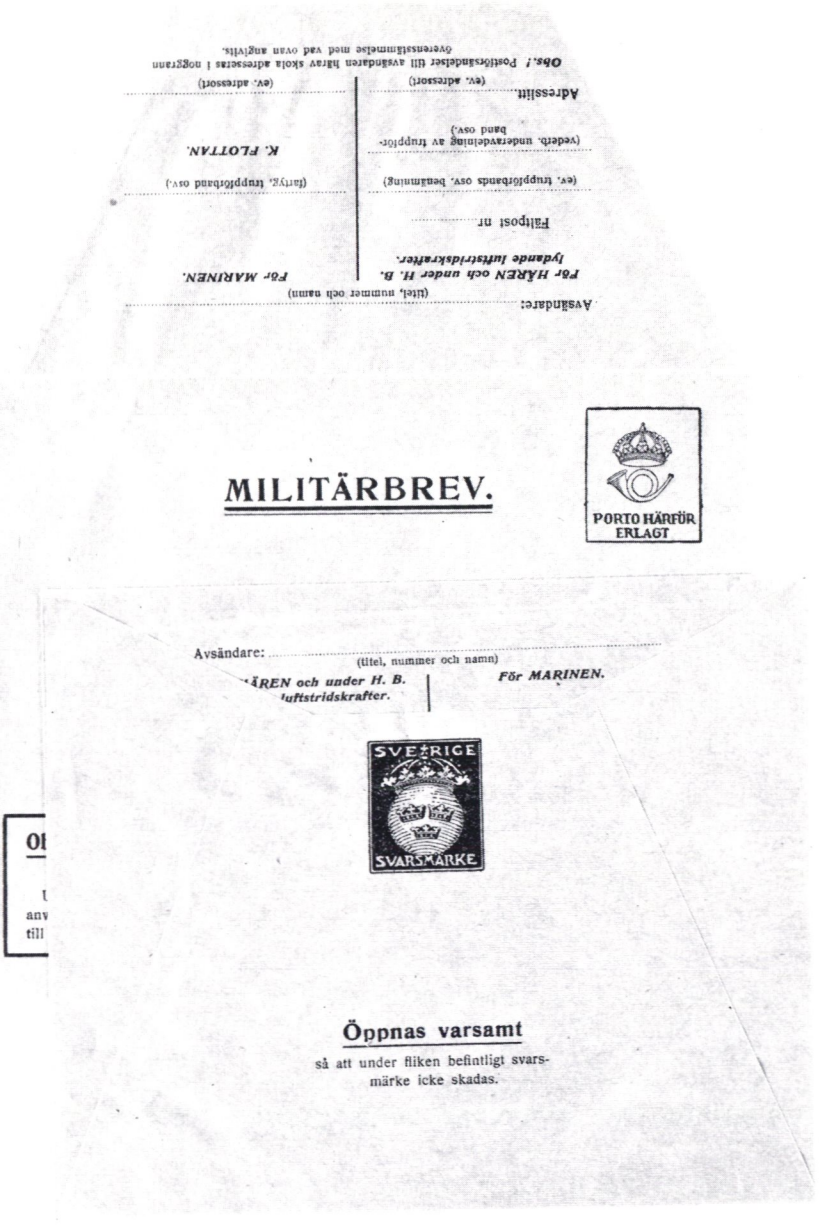

M 1. Kuvertets framsida (överst) och baksida med svarsmärke (nederst). Svart tryck.

Det märkliga med det svenska, militära svarsmärket är dess användning: märket är tryckt direkt på soldatens brev och »urklippes av mottagaren och användes såsom frimärke på brev till avsändaren». Denna text i en ruta på kuvertet ändras senare något, men den är oförändrad hos de två emissioner, som beskrivs här.

Att begagna ett svarsmärke är en genialiskt enkel lösning på problemet att ordna en privat, portofri brevväxling mellan hemort och trupp. Svenska postverkets lösning anses som »en i den postala världshistorien hittills unik anordning» (Nils Strandell i Sv Uppslagsbok).

Problemet att ordna en portofri brevväxling mellan hemorten och truppen hade Generalpoststyrelsen brottats med sen Kungl Maj:t den 8.5 1915 bestämt, att »mobiliserade eller för särskilda ändamål organiserade truppförband» varje lönetermin skulle få dels två frankokuvert (»militärbrev») och ett brevkort, dels »tre kuponger avsedda att i brev översändas till hemmavarande, vilka mot avlämnandet av en dylik kupong å postanstalt erhålla ett frankokuvert berättigande till meddelande till person vid krigsmakten».

Två olika typer av militärbrev, ett gult att användas i riktning *från* krigsmakten (MU 1 i SVERIGE-KATALOGEN) och ett grönt att användas i riktning *till* krigsmakten från hemorten (MU 2) hade tryckts våren 1916. Båda militärbreven hade svart 10 öres tjänstevalörstämpel. De kom till användning först 1918–19, då svenska trupper (ÅLANDSDETACHEMENTET respektive ÅLÄNDSKA DEMOLERINGSDETACHEMENTET) befann sig utanför Sverige, på Åland. Men när kupongerna skulle inlösas mot svarskuverten, så saknades MU 2 alltför ofta på de svenska postanstalterna. Från 28.2 1918 kunde därför ett 10 öres tjänstefrimärke erhållas mot kupongen (»Kvitto å tjänstefrankotecken»). En ny kupong, nu verkligen kallad »Kupong till militärbrev», kom först till 1922 års fälttjänstövning. Men MU 2 delades då aldrig ut. Mot kupongen erhölls i stället ett 20 öres vanligt frimärke, förutsatt att det påsattes ett slutet kuvert »med adress till person vid krigsmakten».

Kvitto å tjänstefrankotecken.

Innehavaren härav berättigas att från postanstalt utbekomma ett konvolut till militärbrev för brevväxling med mobiliserad person vid krigsmakten.

"Demoleringskompaniet"

För att gälla skall detta kvitto vara försett I. 2.
med vederbörlig kompanis, skvadrons, batteris
eller motsvarande avdelnings stämpel.

STOCKHOLM 12. 5. 19

Kupong (»Kvitto å tjänstefrankotecken»), använd 1918–19.

Både svarskuvertet MU 2, tjänstefrimärkena och 20 öres frimärket på »svarsbreven» från 1918–19 respektive 1922 och indirekt även kupongerna är förelöpare till svarsmärket.

Systemet med kuponger och två militärbrev var onekligen komplicerat och administrativt kostsamt och besvärligt. Under fälttjänstövningarna 1923–28 slopades därför systemet med kuponger och båda militärbreven (MU 1 och MU 2) delades ut till deltagarna för att »av dessa tillställas hemmavarande anhöriga» (Cirk B 34/1923).

Kontrollen gick så till att hemmavarande uppmanades att »ovillkorligen» använda avsändarens adress på det gröna militärbrevet, MU 2, och endast under fastställd tid för fälttjänstövningen, för att kostnadsfri befordran skulle ordnas. MU 2 skulle sedan hopvikt bifogas det gula militärbrevet, MU 1. Som bevis på att bestämmelserna följts, skulle MU 1 förses med truppförbandsstämpel eller t ex påskriften »Granskad», »Kontrolleradt», »Afsändes» + granskande officers namn eller signatur. Militärbrev utan granskningsmarkering förekommer dock ofta. Under de svenska truppernas vistelse på Åland år 1918 förekom liknande granskningar av MU 1 (och Mbk 2). Då användes en Å-liknande, röd censurstämpel + som regel namn eller signatur.

Men besvärligheterna var inte slut med detta. Eftersom det var fråga om militära tjänstefrankokuvert, måste tjänstebrevsrätt medges den militära personalen, då MU 1 (och MbK 2) begagnades. Egendomligt nog fick också allmänheten den unika förmånen att använda tjänstebrev, då MU 2 begagnades! Ytterligare ett problem: tjänstefrankotecknen hade indragits redan 1.7 1920. Nu måste Kungl. Maj:t förlänga användandet av dessa att gälla även under fälttjänstövningarna 1923–28.

Problemen med denna tidiga utgåva av militärbreven och anordningarna och kontrollen, då hemmavarande skulle »erhålla ett frankokuvert, berättigande till meddelande till person vid krigsmakten» enligt 1915 års bestämmelse, hade som synes hopat sig, alltefter som åren gått. I förråd fanns den 24.4 1929 ca 1,8 miljoner kuvert kvar av 1916 års båda militärbrevsemissioner. Samtidigt som militärassistenten Alarik Nordström inför Generalpoststyrelsen lade fram förslag till en ny typ militärbrev med svarsmärken och fick igenom förslaget, som vi snart skall se, efter andra försöket (6.5 1929), så maldes de gamla, beprövade militärbrevens restupplaga ner på Tumba pappersbruk.

Generalpoststyrelsens kostnader för tiden 1922–28 hade uppgått till kr 93.314:50. De ersattes av Statskontoret. Utgifterna för anskaffning av militärbreven – de första svenska frankotecknen tryckta i litografi – hade 1916 stannat på kr 19.155:–. Det var förhållandevis höga belopp.

Beträffande det nu 1929 utgivna militärbrevet (inte svarsmärket, vars begagnande bygger på bestämmelserna från först 8.10 1915) och dess förhistoria kan nämnas, att denna börjar med den *portofrihet* som tilläts underofficerare och manskap under finska kriget 1808–09. De fick sända brev i form av »Fri-Bref, en gång i månaden, indelt i 3:e terminer», då fältpostkontor var i verksamhet vid södra och västra arméerna. Samma förmån hade även lantvärnet, där befälhavaren skulle hopsamla och adres-

sera »hvar til sin ort och sitt Post-Contoir» brev märkta »Fri-Bref och Landtvärns-Bref» (Cirkulären 16.6 och 18.11 1808).

1846 ändrades denna portofrihet att gälla för ett brev per månad *även i fredstid* och för underofficerare och manskap vid *både armén och flottan* vid kommendering utanför stationsorten (Cirkulär 10.3 1846).

Efter den 31.12 1873, då fribrevsrätten upphörde, gällde samma förmåner som 1846: ett portofritt brev per månad. Men brevet fick ha en vikt av högst två portosatser (Cirkulär 27.2 1874).

Först 1908 får *all mobiliserad* personal vid fälthären och flottan rätt att sända portofritt *3 brev per månad* till anhöriga. Tjänstefrimärken, tjänstebrefkort och motsvarande fick användas (Kungl. Maj:t 21.2 1908). Bestämmelserna tillämpades dock först under första världskrigets beredskap och nya bestämmelser kom 8.10 1915.

De första militära frankotecknen MkB 1 och MbK 1 från 1914 är förelöpare till de båda militärbreven MU 1 och MU 2, som trycktes 1916.

De första militära tjänstefrankotecknen: ett militärkortbrev i rött tryck (MkB 1) och ett militärbrevkort i grönt tryck (MbK 1), båda med tjänstevalörstämplar om 10 öre respektive 5 öre, kom ut den 19.12 1914.

Egentligen hade ett militärt tjänstebrevkort, benämnt TJÄNSTEBREFKORT/ORDER OM KRIGSTJÄNSTGÖRING m m med frankostämpel bestående av ett krönt posthorn kommit ut redan 1900 (och använt t o m 1919). Det har tryckts i ett okänt antal upplagor med olika text, användning etc. Det kunde begagnas som färdbiljett av den inkallade.

De ändrade bestämmelserna 1915 beträffande postbehandling i krig medförde, att Generalpoststyrelsen 1916 tryckte de första militärbrevsemissionerna (MU 1 och 2) och ett militärbrevkort. För dessa militärbrev har tidigare redogjorts.

Enligt bestämmelserna i Generalpoststyrelsens cirkulär nr 3/1916 kunde allmänheten på särskilda brevkort med portofritt svar anhålla om upplysning angående sårad eller stupad. Adressat var Högkvarterets personalbyrå, Avdelning 1, Stockholm. Dessa kombinerade Brevkort/Tjänstebrevkort, som aldrig användes, finns på samlarhand.

Ett annat portofritt Brevkort/Tjänstebrevkort var »Värnpliktigs mönstringsanmälan» med känd användning åren 1916–1939. T o m 1919 försågs det vanligen med tjänstefrimärke.

Militärbrevets respektive svarsmärkets föregångare.

Den portofria korrespondensen mellan krigsmaktens personal och hemorten (1808–1929) och mellan hemorten och krigsmaktens personal (1918–1929).

Från militär personal till anhöriga

År	Försändelse/ Frankotecken	Försändelse/ Frankotecken per Månad	Löneterm	Övning	Högsta vikt	Vapenslag	Användning	Anm.
1808[1]	Fribref	1				Armén	I krig	Första användn. under finska kriget 1808-1809
1846[2]	Fribref	1				Armén Flottan	Även i fredstid	Vid kommendering från stationsorten
1874[3]	Tjenstebref Tjenstebrefkort Tjenstefrimärke	1			Två portosatser = 125 g	Armén Flottan	Även i fredstid	Vid kommendering från stationsorten
1900[4]	(Militärt) tjänstebrefkort: Order om krigstjänstgöring etc						Från mil.institution med tjänstebrevsrätt	Första militära helsak
1908[5]	Tjänstebref Tjänstebrefkort Tjänstefrimärke och motsvarande	3				Mobiliserade delar av krigsmakten	Tjänstebrevsrätt för inkallad personal	Ny förordning 8.10 1915
1914-1939[6]	Brevkort och Tjänstebrevkort Värnpliktigs mönstringsanmälan							Brefkort ev. från 1909, Tjänstebrevkort från 1915

Från militär personal till anhöriga

År	Försändelse/ Frankotecken	Försändelse/ Frankotecken per Månad	Löne-termin	Övning	Högsta vikt	Vapenslag	Användning	Anm.
1914[7]	Militärkortbrev: MkB 1 Militärbrevkort: MbK 1		1			Mobiliserade delar av krigsmakten	Tjänstebrevsrätt för inkallad personal	Första militära helsaker använda av enskild person
1916[8]	Dubbelt tjänstebrevkort från Högkvarterets personalbyrå						Angående avliden, sårad eller saknad	Ej använt
1916[10]	Militärbrev utan svarsmärke: MU 1 Militärbrevkort: MbK 2		2 1			Ålandsdetachementet och Åländska demoleringsdetachementet	Tjänstebrevsrätt för inkallad personal	Från svensk trupp på Åland mars-maj 1918 och april-okt 1919
1922[15]	Militärbrev utan svarsmärke: MU 1 Militärbrevkort: MbK 2			2 2			Från fälttjänstövningen 1922	
1923-1928[16]	Militärbrev utan svarsmärke: MU 1 Militärbrevkort: MbK 2			2 2			Från fälttjänstövningarna 1923-1928	Kupongerna slopades. MU 2 utdelades direkt f v b anhöriga
1929[18]	Militärbrev med svarsmärke: M 1 (kuvert) Militärbrevkort: Mbk 3			2 2	125 g		Från fälttjänstövningen 1929	Fältpost- eller ortsstämplade
1930[20]	Militärbrev med svarsmärke: M 2 (kuvert) Militärbrevkort: MbK 4			2 2	125 g		Från fälttjänstövningarna 1930-1938 och Beredskapens första år	Fältpost- eller ortsstämplade

Från militär personal till anhöriga

År	Försändelse/ Frankotecken	Försändelse/ Frankotecken per Månad	Löne-ter-min	Öv-ning	Högsta vikt	Vapenslag	Användning	Anm.
1916[9]	Brevkort till Högkvarterets personalbyrå					Gps cirkulär 3/1916. Förfrågan ang avliden, sårad eller saknad		Ej använt
1916[11]	Militärbrev utan svarsmärke: MU 2		3 mil. brev/kupong-er			Till svensk trupp på Åland mars-maj 1918 och april-oktober 1919		Tjänstebrevsrätt för anhörig, då MU 2 begagnades!
1918-1919[12]	Kvitto å tjänstefrankotecken (kupong)		3 mil. brev/kupong-er					MU 2 mot kupongen
1918-1919[13]	Alternativt 10 öres tjänstefrimärke mot kupongen		3 mil. brev/kupong-er		20 g	Att påklistras ett medfört svarsbrev till svensk trupp på Åland med adr. Stockholm 30		Om MU 2 ej fanns på posten!
1922[14]	Kupong till militärbrev			3		Till fälttjänstövningen 1922		Kupongen använd endast 1922
1922[15]	Endast ett 20 öres, vanligt frimärke mot kupongen			3	20 g	Att påklistras ett uppvisat brev till deltagare i fälttj. övn. 26-29.9 1922!		MU 2 ej utdelat
1923-1928[17]	Militärbrev utan svarsmärke: MU 2			2		Till fälttjänstövningarna 1923-1928		Inga kuponger. MU 2 erhålles vikta inuti MU 1!
1929[19]	M 1 (svart svarsmärke)			2	125 g	Till fälttjänstövningen 1929		Svarsmärket skall ej ha fältpoststämpel!
1930[21]	M 2 (blått svarsmärke)			2	125 g	Till fälttjänstövningarna 1930-1938		Svarsmärkena skall ej ha fältpoststämpel!

[1] Circulair till Samtelige Post-Förvaltare 16.6, 18.11 1808, 24.8 1809, 16.12 1811
[2] Kungl. Bref av den 22.1 1846 och cirk. 10.3 1846
[3] Kungl. Maj:ts förordning den 5.12 1873 och cirk. nr 7/27.2 1874
[4] Skrivelse 5.2 1899 till chefen för landtförsvarsdep. från chefen för II arméfördeln., Gps skrivelse 15.2 1899, Kungl Maj:t 7.4 1899, Cirk. nr 21/7.4 1899,Kungl. Maj:t 2.3 1900, Cirk. nr 15/24.3 1900, Kungl. bref 1.6 1900, Cirk. nr 28/8.6 1900, Kungl. Maj:ts bref 13.6 1902 och 24.2 1904, Cirk. nr 11/1904.
[5] Kungl. Maj:t 21.2 1908, Cirk. nr 19/1908.
[6] Cirk. nr 23/13.5 1919. Bör vara omnämnt tidigare.
[7] Skrivelse 25.9 1914 till landtförsvarsdep. från chefen för generalstaben, Brev 2.10 1914 från chefen för landtförsvarsdep., Statskontorets yttrande 13.10 1914, Kungl. Maj:t 23.10 och 28.11 1914, Cirkulär nr 34/6.12 1914.
[8] Kungl. Maj:t 8.10 1915, Cirk. nr 3/25.1 1916.
[9] Del av det dubbla tjänstebrevkortet.
[10] Kungl. Maj:t 8.10 1915, Cirk. nr 3/25.1 1916. Uppgifterna i SFF:s handbok 1964, del III s. 92 och 94, att MU 1-2 och Mbk 2 skulle vara tryckta vid Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping är felaktiga. MU 1-2 är båda tryckta i litografi vid AB Jacob Bagges Sedeltryckeri, Stockholm, och Mbk 2 är tryckt i boktryck vid Postverkets tryckeri i Malmö. Se SVERIGE-KATALOGEN 1979-80!
[11] Kom första gången till användning vid korrespondens med svensk trupp på Åland 1918 och 1919. Nordisk Filatelistisk Tidskrift nr 5/1918.
[12] Mot de 3 av avsändaren i MU 1 bif. kupongerna erhölls på svenska postanstalter 3 st gröna militärbrev (MU 2), alternativt 3 st 10 öres tjänstefrimärken.
[13] Systemet – enligt uppgift lånat från Tyskland – att lämna ut militärbrevet mot kupong blev ett misslyckande: mil. brev fanns ej tillgängliga på **alla** postanstaler. Redan den 28.2 1918 meddelade därför Gps, att svarskupongen kunde utbytas även mot ett 10 öres tjänstefrimärke för frankering av ett medfört brev vägande högst 20 g, förutsatt att det adresserats till Stockholm 30 – Ålandsdetachementens adress. Något svenskt fältpostkontor fanns ej på Åland. (Båda kupongerna, det gröna mil.brevet och det utlämnade, 10 öres tjänstefrimärket kan sägas vara förelöpare till 1929 års svarsmärke.)
[14–15] Enligt cirk. B, nr 10/4.3 1922 skulle kupongerna användas som tidigare vid fälttjänstövningen 26-29/9 1922, men enligt cirkulär B nr 41/20.9 1922 – ett beslut i sista minuten – meddelar Gps, att »vid avlämnadet å postanstalt av i cirkuläret omnämnda särskilda kuponger skall i stället för militärbrev till avsändare utlämnas ett 20-öres frimärke att omedelbart åsättas ett medfört slutet kuvert med däråå i förväg anbragt adress, avfattad enligt vad nedan sägs». Att 20-öres frimärket inte användes på annat brev än till deltagare i fälttjänstövningen, kontrollerades rigoröst. – Kungl. Maj:t medgav tjänstebrevsrätt till deltagarna i 1922 års fälttjänstövning och »oavsett anbragt frankostämpel» på de militära helsakerna, sedan tjänstefrankotecknen dragits in 1.7 1920.
[16–17] Cirkulär B nr 34/17.9 1923. Jfr även kungörelsen 18.11 1921 och nådigt brev 22.6 1923 samt cirkulär B nr 10/1922. MU 2, »de ljusgröna militärbreven» – – »avsedda att av ovannämnda deltagare tillställas hemmavarande anhöriga för att av dessa användas», delas nu ut direkt. Systemet med kuponger slopas.
[18–19] Det gröna svarskuvertet (MU 2), utlämnandet av lösa frimärken för frankering av portofria »svarsbrev», det kostsamma och besvärliga kupongsystemet – allt ersattes av detta svarsmärke, nu tryckt på det ursprungliga avsändarkuvertet (MU 1). Cirk. nr 53/12.9 1929.
[20–21] 1930 års emission trycktes nu i 1.114.700 ex och var avsedd att användas vid kommande fälttjänstgöringar. 1929 års svarsmärkesemission hade varit en första försöksemission. Cirk. nr 50/15.9 1930.

Idén till det med militärbrevet kombinerade svarsmärket anses postmästaren Sven Svenmarck, bl a känd som Svenska Saarbataljonens fältpostmästare, ha kommit med, då han tjänstgjorde hos militärassistent Alarik Nordström på Generalpoststyrelsens militäravdelning. P G Heurgren nämner detta i bl a boken Svensk Militärpost.

Av handlingar som Generalpoststyrelsens försvarsavdelning funnit framgår tydligt, hur energiskt Alarik Nordström drev frågan beträffande framställandet av de nya militärbreven med svarsmärken.

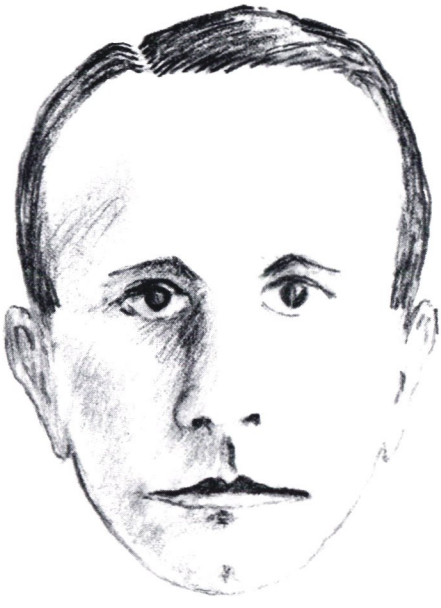

Alarik Nordström, född 14.12 1883 i Åsbräcke, Älvsborgs län, blev underlöjtnant 1904 och löjtnant 1909 vid Hallands regemente. Bedrev språkstudier i Tyskland 1906–07. 1918–22 var han kapten vid Generalstaben med huvudtjänstgöring vid lantförsvarets kommandoexpedition. 1921–22 var han adjutant hos stadsrådet och chefen för försvarsdepartementet. 1922 blev han kapten vid Livregementets grenadjärer i Örebro. Härefter måste Nordström på grund av sjukdom avbryta sin egentliga militära bana. Från 1923 och till sin pensionering var han militärassistent vid Generalpoststyrelsen. Han fick majors grad 1930 och överstelöjtnants grad 1947. Han avled 27.9 1970. Teckning efter fotografi.

Postmästare Sven Svenmarck (1891–1965).

Den 13.8 1929 tog Generalpoststyrelsens byrå I under »Plenimål – Mobiliseringsdetaljen» och med generaldirektör Örne, byråcheferna Kihlmark, Lager, Bildt och Lagerberg närvarande upp ärendet »Ang framställning till K Majt i fråga om medgivande att under 1929 års fälttjänstövningar få till deltagarna i övningarna utdela s k – »s k» är tillagt efteråt – militärbrev och militärbrevkort i enlighet med föreliggande förslag till nytt krigspostreglemente». Beslutet blev: »Underdånig skrivelse. Uppdrag för blankettryckeriet».

Tydligen får militärassistent Nordström i uppdrag att i samarbete med blankettryckeriet vid Postverket göra upp ett förslag till de nya militärbreven med svarsmärken (ev också militärbrevkortet). Ett förslag, med all sannolikhet bifogat handlingarna vid sammanträden den 25.4 och 6.5 1929, föreligger från Nordström, daterat den 24.4 1929. Vid Generalpoststyrelsens sammanträde den 25.4 1929 vid byrå II gällande Byrråmål och med generaldirektör Örne och t f byråchefen Lundbom närvarande tas ärendet »Militärassistentens V.P.M angående militärbrev m m» upp. Beslutet blir: »Ej åtgärd f n».

Men redan elva dagar senare, den 6.5, kom militärassistentens V.P.M. angående »militärbrev m m» åter upp, men denna gång som Plenimål vid Gps byrå II. Närvarande var generaldirektör Örne, byråcheferna Pramberg, Hasselrot, Lager och t f byråchefen Lundbom. Militärassistenten, som säkerligen ånyo framhållit de administrativa besvärligheterna och framförallt kostnaderna med två militärbrev, fick denna gång bifall.

Dessa båda föredragningslistor är stämplade »Hemligt».

I en skrivelse den 13.8 1929 enligt beslut i plenimål samma dag hemställde Generalpoststyrelsen hos Kungl. Kommunikationsdepartementet att få utdela portofria militärbrev och militärbrevkort till i vissa fälttjänstövningar deltagande truppförband. Tre dagar senare tillstyrkte chefen för Generalstaben Gps hemställan, och den 23.8 erhöll Gps Kungl. Maj:ts medgivande att utdela dessa »särskilda portofria militärbrev och militärbrevkort» vid 1929 års fälttjänstövningar. I Kungl. Maj:ts bemyndigande omnämns § 2, mom 2 av kungörelsen den 15.8 1929 rörande postbehandling i krig eller krigsfara. Vad som avses är det då fastställda Krigspostreglementet (Kr PR) och § 8 gäller »Generalpoststyrelsen och fältposten». Kommunikationsdep:ts skrivelse är undertecknad av Th Borell/Waldemar Wiens. Det inkom till Gps den 28.8 och till Gps byrå I den 6.9 1929. Hos militärassistenten är ärendet diarieförd 2.9 1929, och där finns även en avskrift, vidimerad av Sven Svenmarck. Kungl. Kommunikationsdepartementets originalskrivelse finns i Postverkets arkiv.

På originalskrivelsens kant står med bläck tillagt: »Den 28.8 uppdrogs åt militärassistenten hos Kungl Generalpoststyrelsen att vidtaga erforderliga åtgärder för tillhandahållandet vid här ifrågavarande tillfälle av i akten omhandlade militärbrev och militärbrevkort (Jfr cir 53/1929)».

Tillägget är intressant. Man får intrycket, att tryckorder till Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag insänts först nu. Militärassistenten och kaptenen, sedermera överstelöjtnanten Alarik Nordström måste dock ha insänt den definitiva beställningen långt före den 15.8 1929, då originalklichéer dessförinnan måst tillverkas, förslag och provtryck göras, godkännas osv.

På Postverkets försvarssektion förvaras en avskrift av en skrivelse från den 15.8 1929 till Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag, Oskarshamn:

»Kungl Generalpoststyrelsen

Militärbyrån *o/15320*

Kapten Nordström önskar enl. följande:

Beträffande trycket torde tillses, att om öfverleverans uppstår skall densamma levereras till ofvan nämnda byrå.

All makulatur torde omsorgsfullt och under kontroll förstöras.

Originalritningarna skola efter användandet åter returneras hit /2 st/. Alla klicheer skola efter slutleveransen äfven sändas hit /äfven sådana som är utslitna/ och få de på inga villkor vara kvar på fabriken.

Fabriken ansvarar för att inga kuvert komma uti obehöriga händer, och förbehåller sig kapten Nordström rätt att åtala fabriken om sådant skulle yppa sig.

Högaktningsfullt»

Namnunderskrift saknas på denna avskrift. P G Heurgren citerar delar ur den i boken Svensk militärpost (Generalpoststyrelsen, 1961). Nordström fruktade, att svarsmärkena lätt skulle kunna missbrukas, om de kom i orätta händer.

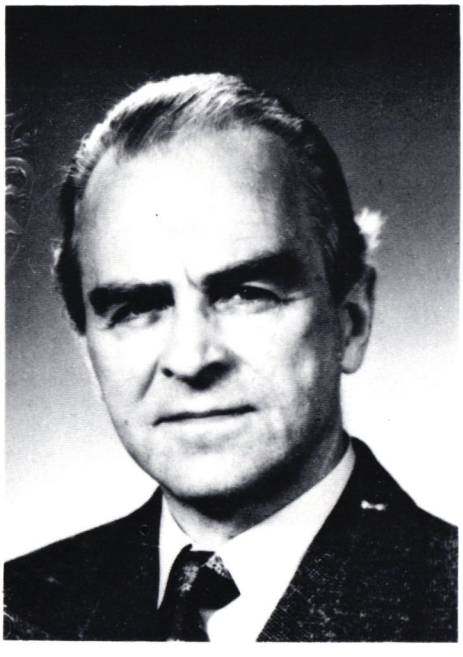

Gunnar Fritzell.

Den som tecknade svarsmärket och frankostämpeln till denna första emission är f studierektorn vid Postverket Gunnar Fritzell, född 1896. Vid ett samtal meddelade han, att han väl minns, när han gjorde teckningarna. Som förlaga hade han uppförstorade teckningsskisser. Han hade i all hast fått uppdraget, därför att han som amatörtecknare brukat medverka som illustratör i en del publikationer inom Postverket.

Svarsmärkets förebild är det av professor Olle Hjortzberg tecknade, bruna 3 öres frimärket av typ Lilla riksvapnet från 1920. Den ovanligt primitiva charmen hos Fritzells teckning är unik för frimärken. Säkerligen tycker många att svarsmärket är dåligt tecknat. Jag delar inte helt den åsikten. Kompositionsmässigt är svarsmärkesbilden vacker och enkel med texten SVE – RIGE delat kring stora kronan upptill, som är något speciellt för Hjortzberg och gör det möjligt att lyfta upp vapenskölden, så att den mer kommer i bildens centrum. Hjortzberg, som också tecknade lilla tjänstefrimärkets bild, har f ö där liknande textfördelning runt övre kronan. Tjänstefrimärkets pärlband på kronan är 1920 markerade med endast linjer.

Förebilden: 3 öre Lilla riksvapnet 1920, tecknat av Olle Hjortzberg.

Professor Olle Hjortzberg (1872–1959)

Frankostämpeln har den av Postverket då använda typen av krönt posthorn. Nedtill står texten PORTO HÄRFÖR ERLAGT, där sista ordet borde ha placerats något längre till höger. Bildmässigt tycker jag emissionen från 1930 med dess större krona och posthorn är sämre. Hos militärbrevsemissionerna 1939–42 (M3 – M10B) är kronan betydligt mindre och både kronan och posthornet, som fått markerat munstycke, saknar öppningar. Ändringarna redovisas i cirkulär 28, 12.5 1937, sedan riksheraldikerämbetet i samråd med Generalpoststyrelsen fastställt nytt emblem. 1964 kommer ett ytterligare stiliserat postemblem, som används både hos frankostämpeln och svarsmärket hos den senaste, ännu inte utdelade svarsmärkesemissionen (1966), som nu ersätts av en ny (april 1979).

Frankostämplarna (och svarsmärkena) till emissionerna 1929, 1930, 1939–42, 1943–52 och 1966–79.

SABBATSFRID EFTER SLAGET.

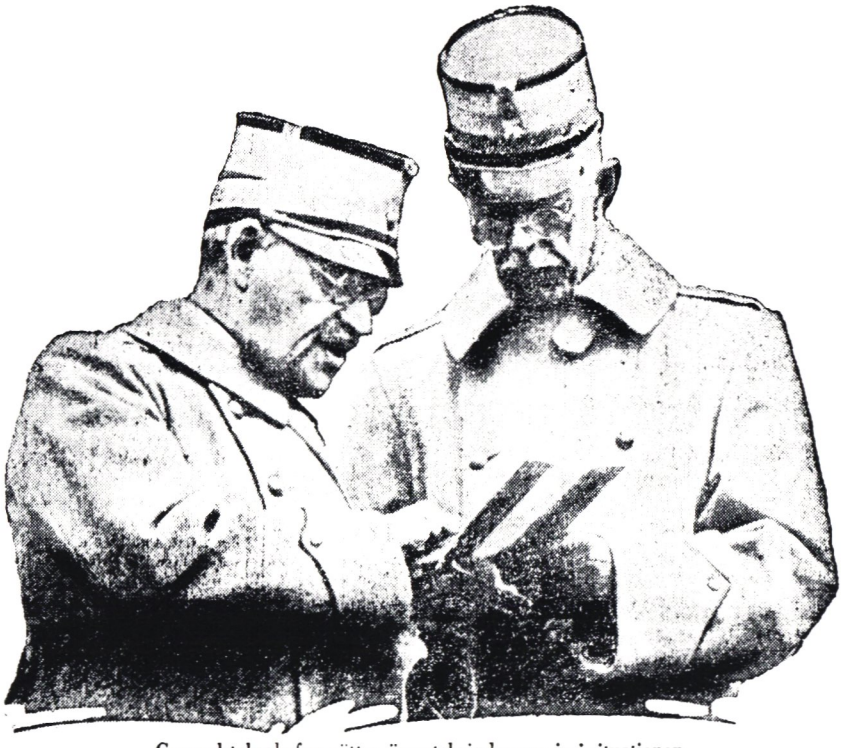

Generalstabschefen sätter överstekrigsherren in i situationen.

Ovan en bild ur Dagens Nyheters första sida den 28.9 1929. D N hade dagliga första- och sistasidesreportage från Sörmlandskriget, som det kallades.

Till höger en större teckning, Trosa i händelsernas brännpunkt, ur D N den 30.9 1929. Stadshotellet i Trosa var tydligen högkvarteret. 18.500 man deltog. Det var först med fälttjänstövningarna 1935, då c:a 19.000 man deltog, och 1936, då omkring 20.000 man ställde upp, som deltagarantalet kom upp till 1929 års nivå. Åren 1930, 1931 och 1932 deltog i fälttjänstövningarna endast 13.000, 5.000 och 16.000 man respektive. Först 1938 deltog ett rekordstort antal soldater: nära 25.000 man. Men då hade det börjat bli oro i Europa.

STADSHOTELL
HÖGKVARTERET
HR GENERAL-
STABSCHEFEN
PÅ STORA
STRÖGET I
TROSA
FABRIKÖR
DREWES
PÅ FÄLT-
FOT.

Emissionen militärbrev med svarsmärken omnämns första gången i Generalpoststyrelsens cirkulär nr 53 från 12.9 1929: »Under sagda övningar äga krigsmakten tillhörande personal och dennas hemmavarande anhöriga att sinsemellan sända vissa *avgiftsfria* meddelanden, för vilket ändamål generalpoststyrelsen kommer att tillhandahålla vissa kuvert och brevkort, s k *militärbrev* och *militärbrevkort* . . . . Dessa brev och brevkort, å vilka bl a är tryckt »Militärbrev» resp »Militärbrevkort» och vilka i övre högra hörnet äro försedda med ett krönt posthorn och därunder texten »Porto härför erlagt», komma att användas i riktning *från* krigsmakten. Under fliken å militärbrevkuvertet finnes infällt ett vederbörligen gummerat »*Svarsmärke*» enligt vidstående utseende, vilket märke, urklippt och åsatt brev *till* krigsmakten, berättigar till detta brevs avgiftsfria befordran.»

Längre ner i cirkuläret heter det, att »nämnda militärbrev, militärbrevkort och försändelser med åsatt svarsmärke få postbefordras endast inom Sverige och få icke rekommenderas, assureras eller beläggas med postförskott».

Militärbreven och militärbrevkorten fick endast postbehandlas under tiden 20.9–3.10 och försändelser med åsatt svarsmärke – svarsbrev som de brukar kallas – endast 26.9–2.10. Vidare nämns, att genom särskilda *fältpostkontor* – utom de nämnda militärbreven, militärbrevkorten och svarsbreven – även vanliga och rekommenderade brev, brevkort, postförskott, korsband av högst 300 grams vikt, paket om högst 5 kg, postanvisningar och postgiroförsändelser fick utväxlas.

I. SVARSMÄRKE LILLA RIKSVAPNET UTAN FÄLTPOST

M 1. 1929. Svart svarsmärke utan klipplinjer. Gråbrunt papper.

Nyanser: svart (10–8), gråsvart (7–5)

Cirkulär nr:	53/12.9 1929	Provtryck:	Okända
Beställning:	Före 15.8 1929	Användning:	Endast 20.9–3.10 1929
Leverans:	3.9 1929	Tidigaste avstpl:	24.9.29 (svarsbrev)
Tryckpress:	Okänd	Varianter: Spis under svarsmärkesbilden.	
Tryckark:	Okända	Vandrande punkter i svarsmärkets sköld.	
Tillverkare:	Oskarshamns Tryckeri AB	Färgfläckar. Svart, utfluten färg.	
Trycksätt:	Boktryck	Punkt saknas efter ordet Marinen.	
Upplaga:	44 000	Varning för efterstämplingar!	

Det svarta svarsmärket har den kortaste cirkulationstiden bland svenska frankotecken. Därför betingar äktgångna, snygga svarsbrev höga priser. Tyvärr bjuds det alltför ofta ut efterstämplade svarsbrev och efterstämplade lösa märken. Ofta är härvid årtalssiffrorna 29 dolda i märkets svarta fält eller också är märkena hörnstämplade så, att årtalssiffran inte syns. Efter-

KUNGL. GENERALPOSTSTYRELSENS

CIRKULÄR

1929 12 september Nr 53

Behandling av fältpostförsändelser under fälttjänstövningarna den 27/9—3/10 1929.

1) Fälttjänstövningar skola äga rum under tiden den 27 september—3 oktober innevarande år inom Stockholms och Södermanlands län.

2) Under sagda övningar äga krigsmakten tillhörande personal och dennas hemmavarande anhöriga att sinsemellan sända vissa *avgiftsfria* meddelanden, för vilket ändamål generalpoststyrelsen kommer att tillhandahålla vissa kuvert och brevkort, s. k. *militärbrev* och *militärbrevkort*, vilka komma att före övningarnas början utsändas till vederbörande truppförband. Dessa brev och brevkort, å vilka bl. a. är tryckt »Militärbrev» resp. »Militärbrevkort» och vilka i övre högra hörnet äro försedda med ett krönt posthorn och därunder texten »Porto härför erlagt», komma att användas i riktning *från* krigsmakten. Under fliken å militärbrevkuvertet finnes infällt ett vederbörligen gummerat »*Svarsmärke*» enligt vidstående utseende, vilket märke, urklippt och åsatt brev *till* krigsmakten, berättigar till detta brevs avgiftsfria befordran.

Nu nämnda militärbrev, militärbrevkort och försändelser med åsatt svarsmärke få postbefordras endast inom Sverige och få icke rekommenderas, assureras eller beläggas med postförskott.

Ifrågavarande försändelser mottagas till postbehandling:

militärbreven och militärbrevkorten endast under tiden den 20 september—3 oktober,

försändelser med åsatt svarsmärke endast under tiden den 26 september—2 oktober.

3) Genom särskilda *fältpostkontor* komma att utväxlas — utom ovan i punkt 2 angivna försändelser — vanliga och rekommenderade brev, brevkort och kortbrev, med eller utan postförskott, korsband av högst 300 grams vikt, icke skrymmande vanliga paket om högst 5 kilograms vikt, med eller utan postförskott, postanvisningar, in- och utbetalningskort i postgiroörelsen samt, till och från militära och civila myndigheter, brev och paket med angivet värde.

4) *Adressen* å alla postförsändelser till i fälttjänstövningarna deltagande skall angivas med myndighets namn eller benämning samt, i fråga om person, tjänstetitel — för manskap jämväl nummer — och tillnamn samt, då så ske kan, förnamn eller initialer till förnamn. Truppförband angives medelst ett visst »*Fältpost nr*» (t. ex. Fältpost nr B 3). Vidare antecknas underavdelning av truppförband (alltså kompani o. s. v. eller annan avdelning), där adressaten är tjänstgörande.

Såsom adressort skall angivas viss »*Adresslitt.*» (Adresslitt. X, Y eller R).

5) Det åligger samtliga postanstalter att i största möjliga utsträckning bunta försändelser till en och samma »Adresslitt.», »Fältpost nr» eller underavdelning av »Fältpost nr».

6) Beträffande *dirigeringen* av fältpostförsändelserna skall följande lända till efterrättelse.

Försändelser försedda med beteckningen	expedieras till
Adresslitt. X	poststationen i Trosa.
Adresslitt. Y	postkupe, som ingar till Nyköping[1].
Adresslitt. R	postkupe, som ingar till Stockholm[1].

[1]) Därest postlägenhet av annat slag än postkupe förefinnes, expedieras försändelserna till Nyköping resp. Stockholm 1.

KUNGL. GENERALPOSTSTYRELSEN.

stämplade svarsmärken har ofta onormalt breda marginaler. Maskinstämplade M 1-brev är som regel äktgångna. Eftersända, ankomststämplade M 1-försändelser har därför visst mervärde. Köp aldrig stämplade försändelser och i synnerhet inte lösa, stämplade M 1-svarsmärken utan bifogat äkthetsintyg.

Svarsmärke M 1 förekommer stämplat med *antedaterade* stämplar: BOKENÄS, STOCKHOLM 5 (varning för denna stämpel, där stämpelfärgen är ymnigt utrunnen!!), STOCKHOLM 30 (ursprungligen använd på Ålandsbreven 1918–19), UMFORS, ÅLEM m fl.

Emissionen saknar liksom den följande klippram runt svarsmärket.

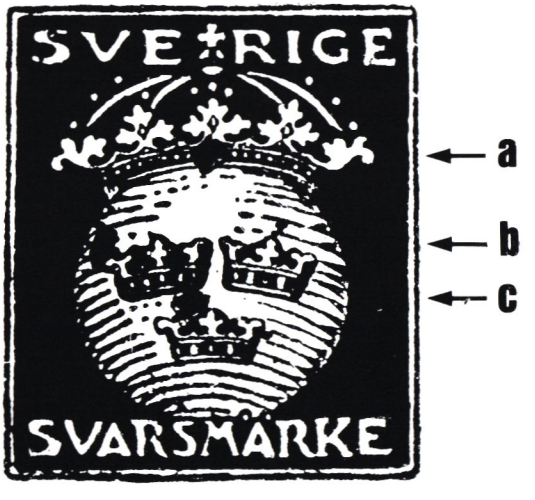

M 1. Färgfläckar i vapenskölden:
a. Under stora kronan
b. Över vänster krona
c. Under vänster krona.
En färgfläck under stora kronan till höger förekommer. Den lilla punkten ovanför höger krona är en s k vandrande punkt, egentligen ett typfel hos svarsmärket.

M 1:s svarta punkter i skugglinjerna hos svarsmärkets sköld är dels konstanta typfel hos några märken i tryckformen, dels, om det gäller större fläckar, tillfälliga beläggningar som uppstått under tryckningens gång. I SVERIGE-KATALOGEN har tre dylika fläckar katalogiserats men ytterligare en tydlig fläck förekommer mer sällsynt i övre högra hörnet under stora kronan (se ill).

Sällsyntast är den s k spisen under svarsmärket. Det gäller tryckformens spännbrickor av metall, som under tryckningen kom att pressas upp och ge tydliga avtryck, innan tryckaren pressade ned dem med sin hammare. Antagligen har två sådana brickor legat under svarsmärkesklichén, något till höger, och när båda samtidigt pressats upp och gett avtryck, kunde en ca 23 mm lång spis uppstå (se fig).

M 1. Tre typer av »spis» under svarsmärket: hel respektive halv spis.

Äkta spegeltryck hos denna emission kan vara mycket tydliga. De mycket suddiga, oäkta spegeltrycken, de s k abklatschavtrycken, har uppkommit, då ark med relativt tjock färg lagrats och utsatts för press. De är knappast samlarvärda.

Det ganska utflutna, svarta trycket förekommer med sliten svarsmärkeskliché. Det är rätt ovanligt. Ganska ljusa, gråsvarta tryck förekommer.

Dubbelkuvert av denna emission har inte påträffats.

Kuvert kan vara så felstansade att svarsfrimärkena förekommer förskjutna åt ena sidan.

Det svarta svarsmärket trycktes på Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag, som var ett civiltryckeri lierat med Oskarshamns Tidning, som ännu 1972 fanns kvar liksom lokalerna. Vid ett besök där försökte jag intervjua några äldre personer, som varit anställda på tryckeriet vid tiden för framställningen av denna emission. I början av 1930 såldes tryckeriet till Lithografiska AB i Norrköping och verksamheten nedlades. Se vidare under M 2! Vad jag var ute efter var, om det kunde utrönas, vilken tryckpress denna emission tryckts med. Via tidningen fick jag adressen till bl a en 92-årig man, som varit anställd vid tryckeriet och som sades vara vid god hälsa och mycket minnesgod. Felet var att han var döv. Detta besannades. Ut från hans bostad strömmade öronbedövande radiomusik, som dränkte alla påringningar och bultningar av även ett antal grannar. En timmes väntan i parken nedanför och omgångar av nya bultningar var meningslösa. En vänlig förfrågan per brev förblev obesvarad.

Här gick möjligen sista chansen att ev få direktupplysningar om tryckningen av denna första svarsmärkesemission.

Det enda som återstår är att försöka typa kuverten och svarsmärkena och den vägen göra en rekonstruktion av antalet kuvertämnen i boktrycksformen.

Typfel hos olika svarsmärken/kuvert:

1. Punkt saknas efter Marinen. Första p i Öppnas är defekt
2. Neddraget, grovt R i PORTO och »vandrande punkt» t h om nedre kronan i skölden.
3. Öppna hörn på Obs-rutan. R i FRANKO ifyllt och svart band på R i SVERIGE. Svarsmärket har sällsynt spis.
4. Öppna hörn på Obs-rutan. Grå moln t v om vapenskölden. »Vandrande punkt» t h om nedre kronan i ramen.
5. Obs-rutan har slutna hörn. Kort resp långt p i Öppnas. »Vandrande punkt» under SVA.
6. Obs-rutan har slutna hörn. Ramförtjockningar t v och t h om posthornet hos frankostämpeln.

Möjligen har tryckformen haft sex kuvertämnen.

Tydligen har olika stansjärn använts, då kuvertflikens bredd varierar mellan 78 mm (vanligen) och endast 74 mm.

Kuvertformatet hos Oskarshamnsemissionen varierar mellan 155 × 125 och 156 × 126 mm och är detsamma som hos militärbreven utan svarsmärke från 1916. Formatet bibehölls t o m emissionen M 11 B, tryckt 1945. Fr o m 1952 har militärbreven fått formatet 162 × 115 mm. Papperets färg är närmast gråbrunt men sällsynt förekommer tryck på gulbrunt papper.

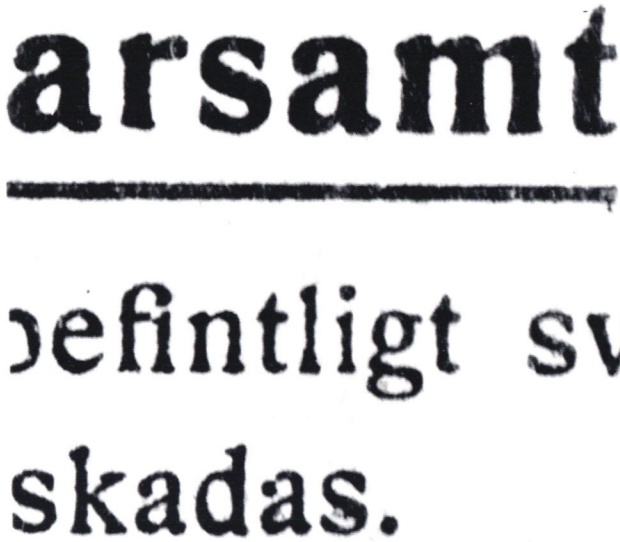

En delupplaga av M 1 och provtrycken till M 2 (alla i boktryck) har som regel ett typfel i texten under svarsmärket: andra a i »skadas» är defekt upptill.

Den första svarsmärkesemissionen från 1929 var till upplagan liten: endast 44.000 ex. Den var avsedd endast för 1929 års fälttjänstövning, där c:a 18.500 man deltog. Två militärbrev per man delades ut. Omkring 37.000 kuvert bör således ha distribuerats under denna fälttjänstövning. Hur många kuvert som verkligen postades de två veckor detta var möjligt, är ovisst. Inte heller är det bekant, hur stor frekvensen postbehandlade svarsbrev med svarsmärken var dessa premiärveckor.

Enligt flera uppgifter uppmärksammades det svarta svarsmärket föga, och få begagnade svarsmärken och svarsbrev tillvaratogs. Det vanliga var, att man blötte av frimärkena från kuverten. En samlare berättade, att han ännu in på 1950-talet hade blött av ett par svarta svarsfrimärken.

Utgivandet av 1930 års svarsmärkesemission förbereddes tydligen redan i slutet av 1929 eller i början av 1930, då ett normalprov, daterat 20.3 1930 och försett med noteringen »Detta godkännes» och en 2-radig anilinstämpel »Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag/Avdelningskontoret i Stockholm» samt ett bokföringsnummer 15790 finns bevarat på Postmuseum i Stockholm.

M 2 1930. Normalprovet i offset »Detta godkännes Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag, Avdelningskontoret i Stockholm» med bokföringsnummer 15790, datum 20/3 30 och en oläslig signatur. Postmuseum, Stockholm.

Tryckeriet i Oskarshamn hade dessförinnan framställt en rad olika essäer/provtryck till denna nya svarsmärkesemission. Fem olika essäer trycktes, alla med 1929 års frankostämpel och svarsmärkesbild. Troligen har originalklichéerna i metall använts. Proven är tryckta i färgerna blått (4 kända, varav 1 på försändelse och 1 urklippt märke), gult (1 känt), grönt (3 kända, varav 1 urklippt), orange (2 kända) och rödlila (2 kända).

Då det svarta märket hade visat sig olämpligt vid makulering (stämplarna var svåra att tyda) ville man ha en annan, lämpligare färg för det nya svarsmärket. Färgerna gult och orange var klart olämpliga. Kuvertet med den blå färgen antogs. Ett svarsmärke från denna blå essä förekommer begagnat på brev 1930.

De fem essäerna skiljer sig obetydligt från 1929 års militärbrev. Det som skiljer är texten på kuvertfliken och dess bredd. Texten »Obs. Postförsändelser till avsändaren härav skola adresseras i noggrann överensstämmelse med vad ovan angivits» från första emissionen har ändrats till »Försändelse till avsändaren av denna försändelse skall adresseras i noggrann överensstämmelse med nedan angivna adress». Samtidigt har de båda raderna placerats under den punkterande avsändar-raden, och »nr» har ändrats till »n:r» och »ev.» har utskrivits på det första av de ställen, där ordet förekommer. »K.Flottan» har nerflyttats till en punkterad linje närmast nedtill och linjen har kortats av till hälften.

Ytterligare en essä, identisk med kuverten till 1930 års emission frånsett svarsmärkesbilden, trycktes också. Kuvertet är liksom prototypen tryckt i boktryck men själva svarsmärket är framställt i autotypi, ett rasterboktryck med halvtoner, som används för återgivande av bl a fotografier. Bildytan består av punkter i olika storlek. Två dylika kuvert förvaras på Postmuseum (se bild).

Svarsmärket i autotypi till ena essän (mittmärket) har tydlig Hjortzberg-design och är likt bruksmärket Gustav V profil vänster (t.v.). Om essän tillverkats vintern 1930 eller våren 1939, har inte kunnat utrönas. T.h. svarsmärket M 2 i offset från 1930.

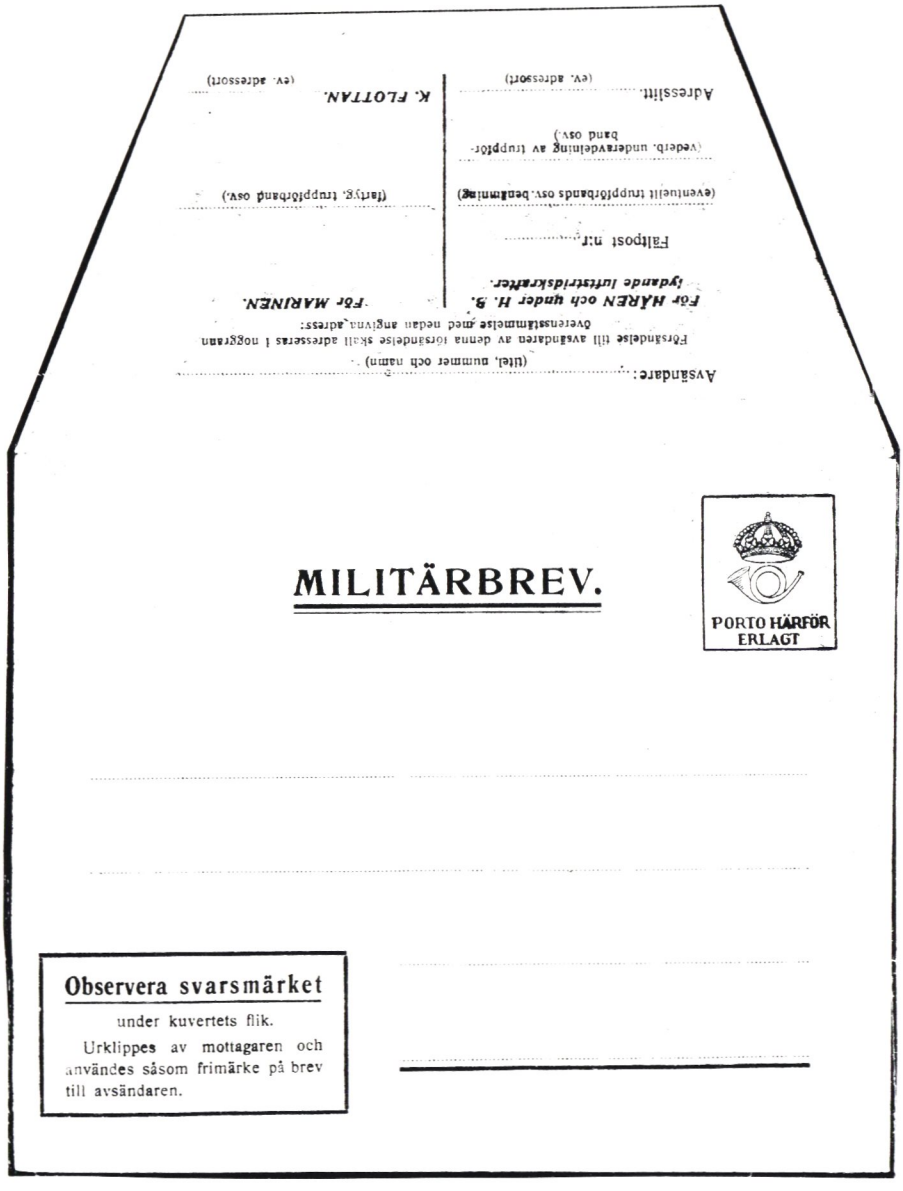

Essäer till M 2 liknande M 1 utom beträffande kuvertflikens text och skärning trycktes 1930 i boktryck i färgerna blått, gult, ljusgrönt, orange och rödlila.

Svarsmärkesbilden ser något annorlunda ut, då texten runt märket inramats i en mörkare ton, medan svarsmärkets botten i övrigt är i ljus färg. Färgen är ljusblå.

Det har inte kunnat utrönas, när denna essä, känd i fyra exemplar, har tillverkats. Antingen tillverkades den som essä till 1930 års emission eller tillverkades den enligt Sven Åkerstedts uppgifter i Sveriges Filatelist Förbunds handbok 1964 (del III, s. 3, 21–22) våren 1939, då enligt Åkerstedt Poststyrelsen och Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping diskuterat »en radikal förändring av svarsmärkets utformning».

Även om svarsmärket hos denna essä knappast röjer någon radikal bildändring, så var det klokt, att essän refuserades. Något särskilt vackert svarsmärke är det inte, inspirerat som det verkar att vara av 1920-talets och även 1930-talets bruksmärke, Gustav V profil vänster, även det tecknat av professor Olle Hjortzberg.

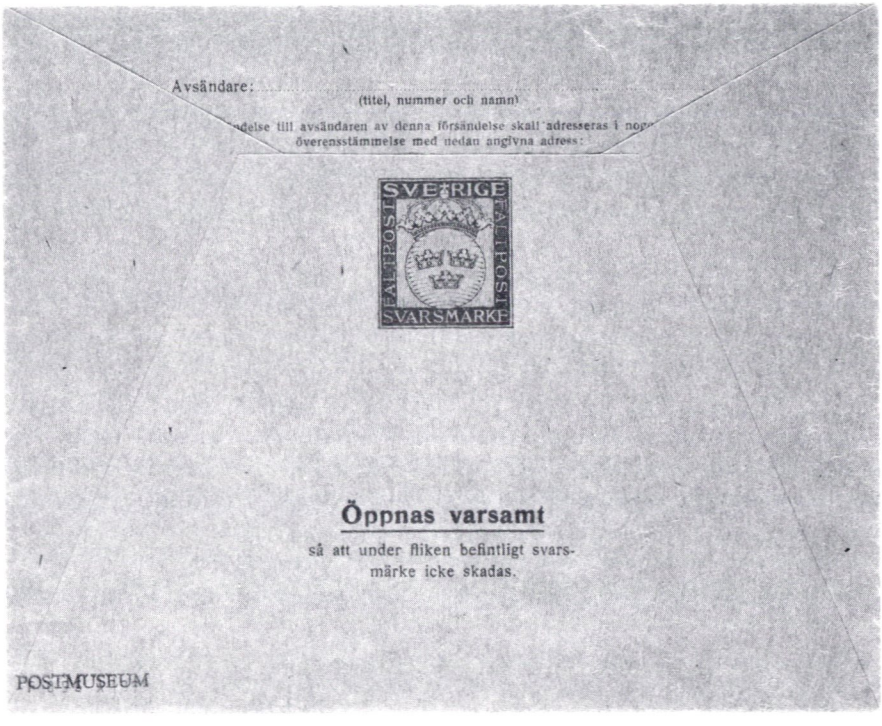

Essä/provtryck med svarsmärke tryckt i autotypi. Kuvertet i övrigt identiskt med M 2. Postmuseum, Stockholm.

Medan tillverkningen av dessa essäer/provtryck gjordes, hade Oskarshamns Tryckeri Aktiebolag – en gång det näst största svenska företaget med kuverttillverkning – försålts till Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping, allmänt kallat »Littot». Oskarshamnsbolagets avdelningskontor i Stockholm tycks dock ännu en tid ha funnits kvar och varit en förmedlande länk mellan Postverket och tryckeriet i Norrköping, vilket nu övertog beställningen av denna nya svarsmärkesemission.

Det slutliga provtrycket, prototypen till 1930 års emission, framställdes även det i boktryck. Både frankostämpel och svarsmärke har båda nytecknats och fått annan text. Frankostämpeln har texten AVGIFTSFRITT i stället för PORTO HÄRFÖR ERLAGT och har dessutom tilläggen SVERIGE och FÄLTPOST. Märkligt nog saknade 1929 års svarsfrimärkesemission ursprungsbeteckningen SVERIGE i frankostämpeln.

Det ovannämnda normalprovet med noteringen »Detta godkännes» är tryckt i offset.

För det egentliga provtrycket i boktryck känt i 5 exemplar har säkerligen frankostämpelns och svarsmärkets originalklichéer i metall, översända från Generalpoststyrelsen, använts. Det är denna prototyp, överförd till en litografisk sten, som under tryckningen fungerat som originalbild, och varifrån bilder överförts (på s k överföringspapper) till offsettryckplåtar. Detta skedde under starkt tryck. Offsetplåten tillverkades vid denna tid vanligen av zink, och plåten rymde 12 kuvertämnen. För tryckningen av 1930 års emission användes en Vomag-press, tillverkad av Voigtländische Maschinenfabrik, Plauen.

Svarsmärke M 2 från 1930.

Hos 1930 års svarsmärkesemission är frankostämpeln på båda sidor drygt 1 mm större, liksom posthornet och kronan, som båda är något uppförstorade. De är f ö identiska med t ex postemblemet på frimärkshäftena fr o m 1914 (Gps cirkulär 14.12 1914).

Man kan fundera över vilka förebilder Postverket haft, när bilderna till frankostämpeln och svarsmärket 1929 skisserades. Postemblemet krönt posthorn är av gammalt datum. Det av J. Fickenscher tecknade ½ Groschen-märket från gammaltyska staten Hannover 1860 har en enkel och vackert komponerad bild, som påminner liksom Postverkets frankeringsmaskinstämpel Svenska Postverket från t ex 1935 starkt om bilden hos 1929 års militära frankostämpel (se nedan). Som jämförelse visas även de militära frankostämplarna från militärbreven 1930, 1939–42, 1943–52 och 1966–79. Onekligen är det något av en ödets nyck, att Sverige i år ger ut en ny svarsmärkesemission precis till 50 års jubileet!

Hannover 1860, Postverkets frankeringsmaskinstämpel och svenska militära frankostämplar från 1929, 1930, 1939–42, 1943–52 och 1966–79.

Det bör nämnas redan här, att Gps i samråd med riksheraldikerämbetet enligt cirkulär nr 28/1937 fastställde nytt emblem för postverket i maj 1937. Postemblemet har nu lägre och något mindre krona. Hättan/fodret markeras tydligt och emblemet tecknas inte längre som perspektivbild utan som konturbild, vilken inte återger kronringen och posthornsöppningen. 1937 års postemblem förekommer hos militärbrevens frankostämplar åren 1939–1952. Ett nytt postemblem godkändes av riksheraldikerämbetet 1964. Detta senaste, ganska stiliserade postemblem finns med på både den nu kasserade svarsmärkesemissionen från 1966 och på den i april 1979 levererade, något modifierade emissionen.

Rubriktexten MILITÄRBREV (med punkt efter och dubbelt streck under) på de år 1916 utgivna militära tjänstefrankokuverten återges med nästan exakt samma bokstavsstilsorter på militärbreven 1929–1941 (M 1–M 9). Strecken under MILITÄRBREV ser litet annorlunda ut hos svarsmärkeskuverten och slutpunkten togs bort fr o m genomsticksupplagan 1939.

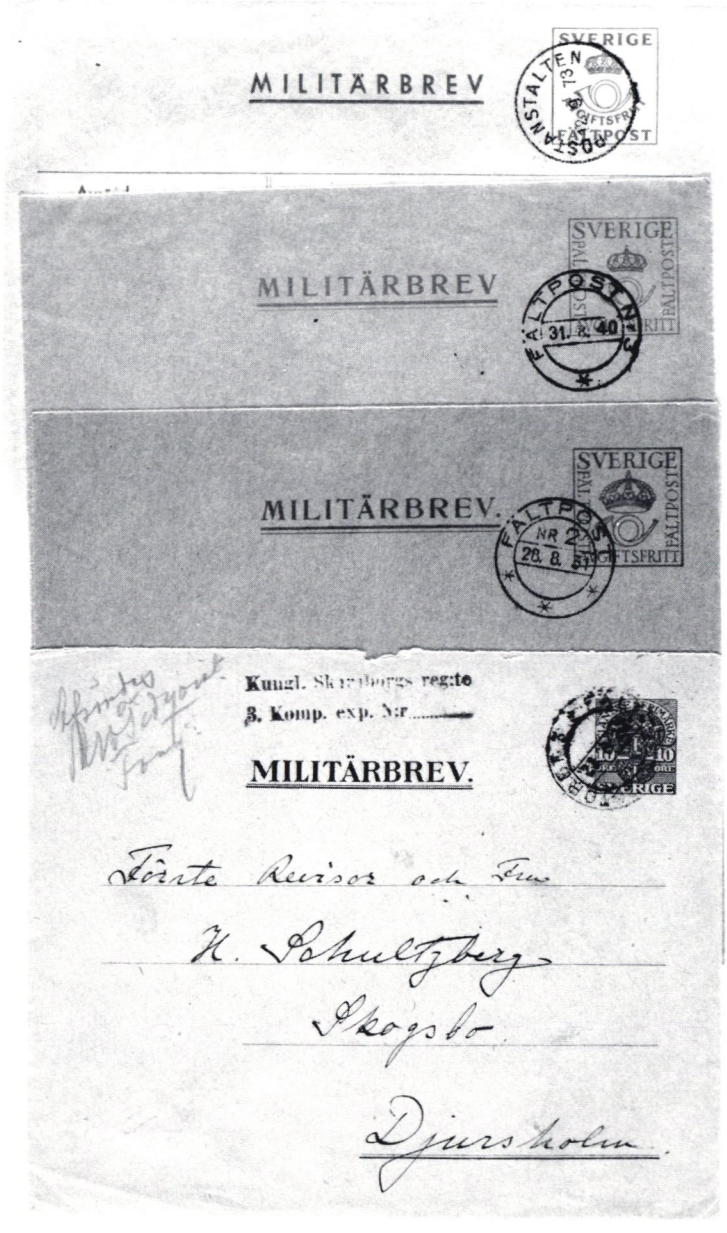

Militärbrev MU 1 (1916) M 2 (1930), M 8 (1939) och M 12 (1952). Stiltyperna i ordet MILITÄRBREV, punkten och understrykningen finns kvar t o m M 2. Punkten försvinner fr o m emissionen 1939 och dubbelstrecket blir ett enkelstreck fr o m emissionen M 10 A 1941. MU 1-kuvertet avstämplat FÄLTPOSTKONTORET 3 27.9.22 har truppförbandsstämpel med noteringen »Afsändes» och granskande officers namn. M 12-kuvertet högst upp har stämpeln POSTANSTALTEN 12.9.73; stämpeln, nu beredskapsstämpel, saknar nr och har av misstag utlämnats.

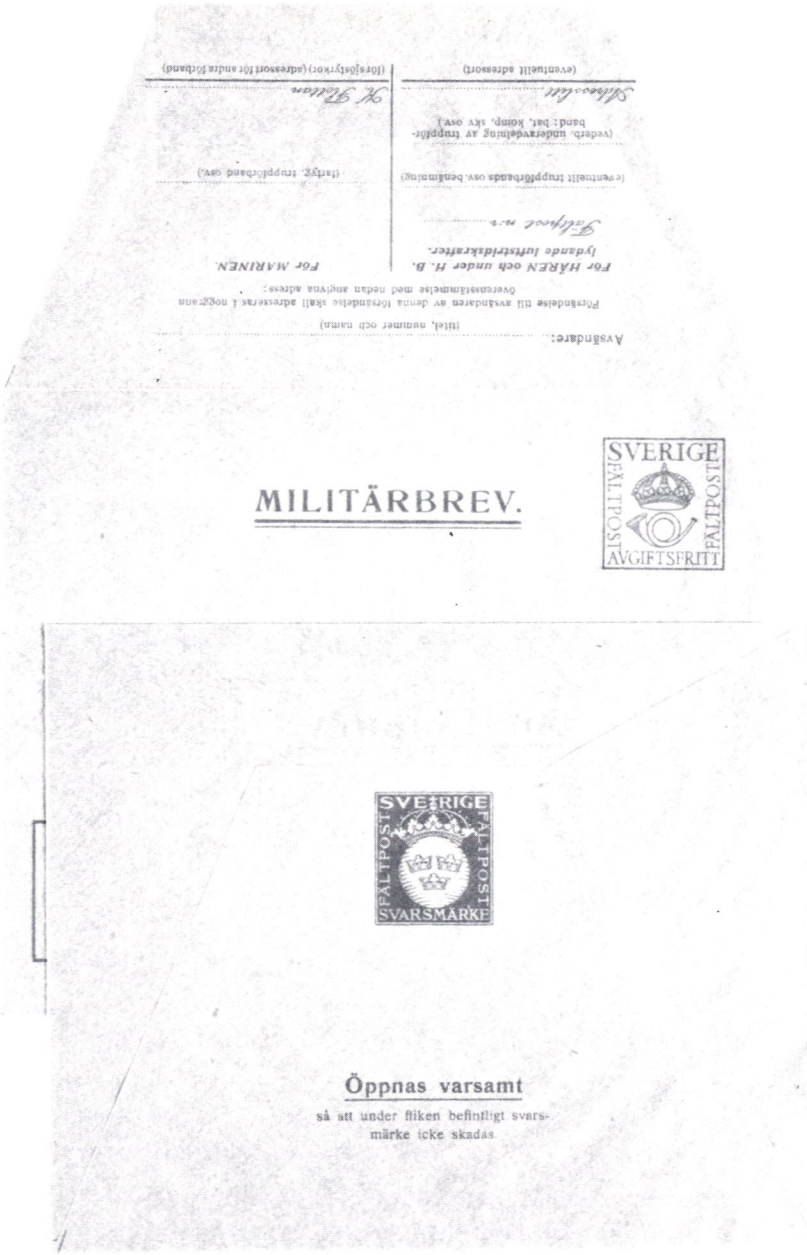

M 2. Kuvertets framsida (överst) och baksida med svarsmärke (nederst). Blått tryck.

II. SVARSMÄRKE LILLA RIKSVAPNET MED FÄLTPOST

M 2. 1930. Blått svarsmärke utan klipplinjer. Brunt papper.

		Nyanser:	Ultramarinakt blå, blåblekt gråblå (7–2)
Cirkulär nr:	50/15.9 1930	Provtryck:	Boktryck. Färgprover. Autotypi.
Beställning:	Tidpunkt okänd.	Användning:	1930–1939 (1940–42)
Leverans:	April–juni 1930	Tidigaste avstpl:	28.9.30 (Svarsmärke)
Tryckpress:	Vomag, Plauen	Varianter:	Retuscherna »Lilla», »Stora», »Jacket i kronan», »Korta strecket» och »Pärlan och punkten». Sliten plåt. Spegeltryck.
Tryckark:	12 kuvertämnen		
Tillverkare:	Lithografiska AB, Norrköping		
Trycksätt:	Offset		
Upplaga:	1.114.700		

Denna nya emission med blått svarsmärke, nya typer av både frankostämpel och svarsmärke och något ändrat avsändarformulär användes första gången vid fälttjänstövningar, som ägde rum inom Norrbottens län 27.9–2.10 1930.

1930 15 september Nr 50

Behandling av fältpostförsändelser under fälttjänstövningarna den 27 9—2 10 1930.

1) Fälttjänstövningar skola äga rum under tiden den 27 september—2 oktober innevarande år inom Norrbottens län.

2) Under sagda övningar äga krigsmakten tillhörande personal och dennas hemmavarande anhöriga att sinsemellan sända vissa *avgiftsfria* meddelanden, för vilket ändamål generalpoststyrelsen kommer att tillhandahålla vissa kuvert och brevkort, s. k. *militärbrev* och *militärbrevkort*, vilka komma att före övningarnas början utsändas till vederbörande truppförband. Dessa brev och brevkort, a vilka bl. a. är tryckt »Militärbrev» resp. »Militärbrevkort» och vilka i övre högra hörnet äro försedda med ett kront posthorn och därunder texten »Avgiftsfritt», komma att användas i riktning *från* krigsmakten. Under fliken a militärbrevet finnes infällt ett vederbörligen gummerat »*Svarsmärke*» enligt vidstående utseende, vilket märke, urklippt och asatt brev *till* krigsmakten, berättigar till detta brevs avgiftsfria befordran.

Nu nämnda militärbrev, militärbrevkort och försändelser med asatt svarsmärke få postbefordras endast inom Sverige och få icke rekommenderas, assureras eller beläggas med postförskott.

Ifrågavarande försändelser mottagas till postbehandling:

militärbreven och militärbrevkorten endast under tiden den 20 september—2 oktober,

försändelser med asatt svarsmärke endast under tiden den 26 september—1 oktober.

3) Såsom *fältpostförsändelser* under övningarna mottagas — utom ovan i punkt 2 angivna försändelser — vanliga och rekommenderade brev, brevkort och kortbrev, med eller utan postförskott, korsband av högst 300 grams vikt, icke skrymmande vanliga paket om högst 5 kilograms vikt, med eller utan postförskott, postanvisningar, in- och utbetalningskort i postgirorörelsen samt, till och från militära och civila myndigheter, brev och paket med angivet värde.

6) Beträffande *dirigeringen* av fältpostförsändelserna skall följande lända till efterrättelse.

Försändelser försedda med beteckningen	expedieras till
Adresslitt. A	postkupé med ändpunkt i Boden.
Adresslitt. O	postkontoret i Boden[1]).
Adresslitt. X	postkontoret i Boden[1]).
Adresslitt. Y	postkupé med ändpunkt i Boden.

[1]) Fältpost får icke i buntar sammanföras med övrig post till Boden.

Paket, adresserade på sätt här ovan angivits, skola, i den utsträckning det är möjligt, under tiden för fälttjänstövningarna befordras med *brevposthastighet* och må fördenskull icke inneslutas i paketsäckar innehållande jämväl annan paketpost. (I a—30.)

Cirkulär nr 50/15.9 1930 till fälttjänstövningarna 27.9—2.10, då det nya militärbrevet M 2 och militärbrevkortet MbK 4 första gången användes.

I min samling har jag ett M2-kuvert, försett med inte mindre än tre svarsmärken. De två extra svarsmärkena, tryckta i gråbrunt, är placerade på ömse sidor om originalmärket, de är båda tryckta i boktryck och är märkta 2 (till vänster) och 1 (till höger). Det är de två originalklichéerna, som översändes från Poststyrelsen och som här tryckts tvärs över kuvertskarvarna. Tydligen är det fråga om något slag av klichékontroll under tryckningen. Studerar man avdragen närmare, ser man, att det är klichén märkt 2, som blivit svarsmärkets originalbild.

På samlarhand finns ett skrynkligt M2-kuvert, där en anteckning, daterad 24/7 1930, gjorts med rött bläck om att 70.000 M2-kuvert vattenskadats. Har samtliga dessa kuvert kasserats, så är den effektiva upplagan av M2 inte 1.114.700 utan 1.043.700 exemplar.

Vid ett besök på Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping för en del år sedan omtalade en man, att första tryckupplagans svarsmärke 1930 gummerades med en mycket primitiv, hemmagjord klisteranordning. Torkningen efter gummering gjordes med hjälp av gaslågor, placerade under en rullmatningsbana. Blev det stopp i banan, kunde kuverten bli svedda av lågorna. En del sotiga, svedda M2-kuvert måste ha kommit med i leveransen, trodde tryckaren.

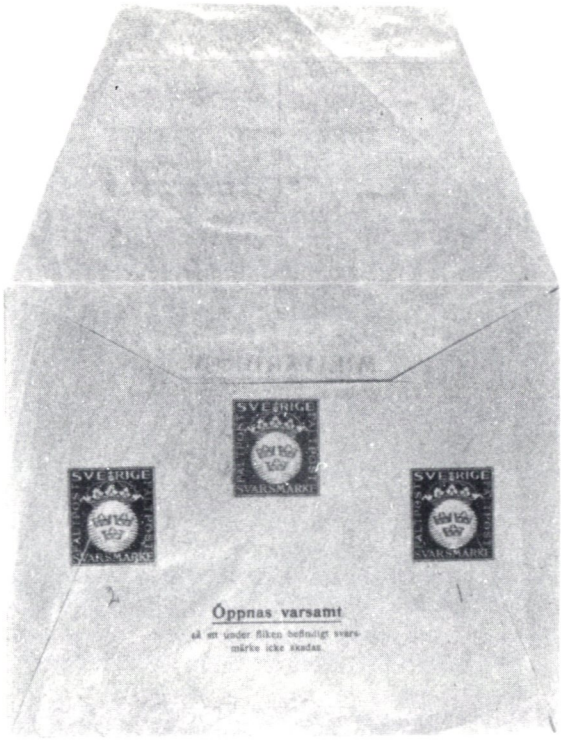

Svarsmärkena M 2 (märkta med 2 till vänster och med 1 till höger) är här uppförstorade från militärkuvertet ovan. Ett detaljstudium visar, att det är originalklichén i metall märkt 2, som är den som närmast blivit svarsmärket M 2:s originalbild, senare överförd till litografisk sten. Från denna sten pressades kuvertets bild via s k överföringspapper direkt på offsetplåten, som t o m emissionen M 10 B från 1942 rymde 12 kuvertämnen.

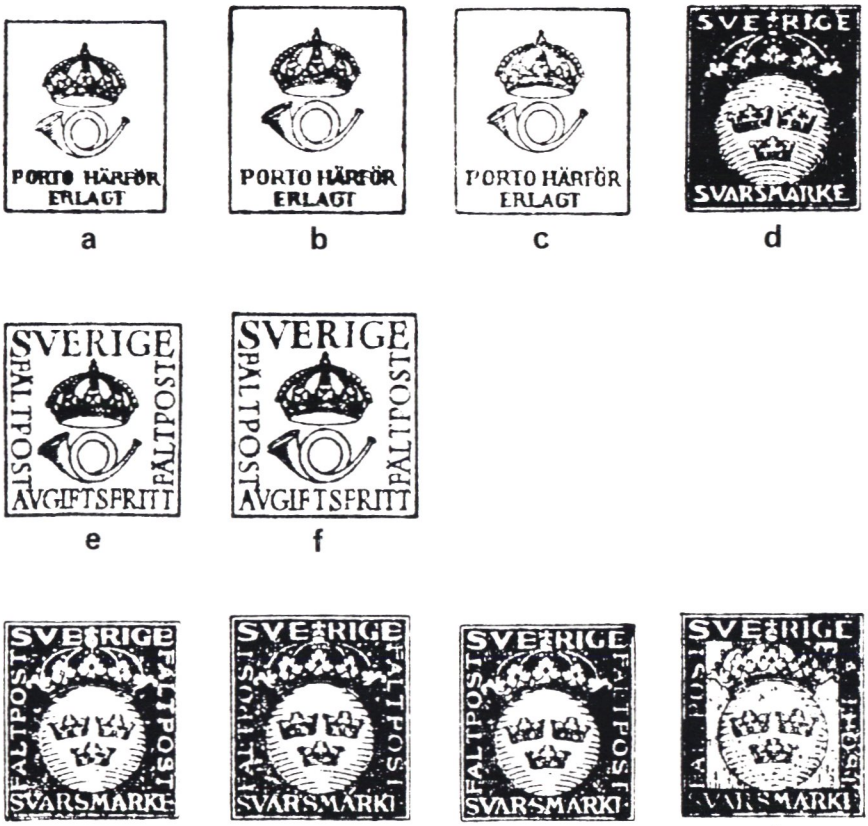

Originalklichéerna till olika svarsmärkesemissioner och deras frankostämplar och svarsmärken förvaras på Postens försvarssektion. Originalklichéerna till M 1 och M 2 är tillverkade i ett större och ett mindre format. Det gäller klichéerna till både frankostämplarna och svarsmärkena. M 1:s frankostämpelklichéer har formaten 21×25 mm (a), 23,5×27 mm (b) samt 23×27 mm (c) för en omonterad, tydligen inte använd kliché, tillverkad av vitare stilmetall än övriga klichéer. M 1:s svarsmärkeskliché har formatet 23×27 mm (d). Originalens mått är 23×26,5 mm (frankostämpeln) och 23×26,5 mm (svarsmärket). För M 2:s frankostämpelklichéer är formaten 23×25 mm (e) respektive 24,5×26,5 mm (f) och för M 2:s svarsmärken inklusive essän i autotypi (4 klichéer) formaten 23,5×26 (g), 24×26,5 (h), 23,5×25,5 mm (i) och 24×26,5 mm (j). Originalens mått är 23×26 mm (frankostämpeln) och 24×26,5 mm (svarsmärket). Mätningarna är gjorda på mitten. Samtliga klichéer av dessa första svarsmärkesemissioner – utom två av M 2:s svarsmärkesklichéer, som är tillverkade helt i stål – är c:a 3 mm tjocka och fastmonterade med 4 skruvar på träunderlag. De har en total höjd av 22–23 mm.

Retuscher på svarsmärken och frimärken överhuvud är sällsynta ting. Av 83,2 miljoner tryckta svarsmärken (och militärbrev) har hittills endast fyra svarsmärken, och samtliga ur denna första offsetemission från 1930, konstaterats vara retuscherade eller som det heter på fackspråket fått plåten reparerad. Ett av svarsmärkena har för övrigt retuscherats två gånger vid olika tidpunkter under tryckningen.

Hos M 6-emissionen 1940 har de två offsetplåtarnas 24 svarsmärken fått streck ingraverade/retuscherade på pricklinjen runt svarsmärket, vilket möjliggör en typbestämning av denna intressanta svarsmärkesemission. M 6 kommer att beskrivas utförligt längre fram.

Ytterligare en annan typ av retuschering har den litografiska originalstenen till M 11 B:s svarsmärke från 1945 utsatts för. Den vita ramlinjen runt detta svarsmärke har graverats upp p g a att de fina kantlinjeringarna hos den täta, fina, litografiska originalkalkstenen av fukt vittrat och blivit ojämna. Tack vare denna retuschering hos originalbilden kan M 11 B:s lösklippta svarsmärke lätt särskiljas från övriga svarsmärken inom Tre Kronor-serien. Jag råkade faktiskt själv av en slump göra denna trevliga upptäckt vårvintern 1975, då militärpostavsnittet i SFF:s specialkatalog omarbetades med bl a nytt bildmaterial och två uppförstorade foton av svarsmärkena till M 11 A och M 11 B av en händelse jämfördes. Trodde först den vita, vänstra ramlinjens breddning nedtill hos 11 B:s svarsmärke var något, som gällde visst märke på offsetplåten, men kunde strax konstatera, att typfelet fanns hos samtliga 11 B-märken. Efter brev och telefonsamtal till Anders Bladholm vid Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping, vilken i samarbete med Poststyrelsen 1943 tecknat och litografiskt graverat svarsmärket efter överlärare Arthur Johanssons Tre Kronor-märke, konstaterades denna permanenta retuschering, som gjorts någon gång sommaren 1945 på den litografiska originalstenen. M 11 B:s provtryck saknar denna retuschering.

– En mycket slarvigt gjord retuschering, som inte borde ha godkänts, var den ytterligt noggranne Anders Bladholms kommentar.

Hos M 2 har alltså fem retuscheringar hos fyra svarsmärken konstaterats. Ytterligare ett eller två svarsmärken har misstänkta retuscheringar, som då alltid är att finna hos slitna, s k tonade tryck.

Vid ett besök på Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping – numera heter tryckeriet Esseltepak och har flyttat in i nya lokaler i Norrköping – berättades det mig, att 1930 tryckarna själva och inte litografer gjorde de ganska primitiva retuscheringarna av svarsmärkena. De lär bokstavligen ha krupit in i Vomag-pressen och utfört retuscheringarna direkt på den ömtåliga zinkplåten, som lätt kunde spricka, om den skruvades loss. Eftersom bilden vid offsettryck överförs på papperet via en gummiduk, är bilden på offsetplåten alltid rättvänd, vilket något underlättar ev retuschering.

Vanligast av de fem retuscherna hos M 2-emissionen är den s k Pärlan och punkten. Den beskrevs första gången i SFF:s specialkatalog 1972. Sällsyntare och tidigast upptäckt är Lilla respektive Stora retuschen – den sistnämnda med de flesta och tydligaste retuscheringarna. Retuschen Jacket i kronan beskrevs första gången i tidskriften Filatelia september 1949. Korta strecket har obetydligare retusch, först beskriven 1972. Den hade då varit känd hos ett par samlare. De två sistnämnda retuscherna är mycket sällsynta. Samtliga retuscher är kända på svarsbrev.

M 2. Tryck från sliten (»tonad») plåt. Misstänkt retusch.

Svarsmärket före retuschering.

Retusch 1:1. Lilla retuschen.
Extra streck inritade till höger i skölden.

Retusch 1:2. Stora retuschen. En andra genomförd retuschering av samma svarsmärke. Flera oregelbundna streck inritade till höger i skölden och ÄL upptill till höger.

Svarsmärket före retuschering.

Retusch 2. Jacket i kronan. Sköldens högra krona retuscherad. Oregelbundna streck till höger i skölden.

Svarsmärket före retuschering.

Retusch 3. Korta strecket. Ett kort, nedböjt extra streck inritat mittför O till höger på skölden. Svag förbättring av några skugglinjer till höger om nedre kronan. En något misslyckad retuschering.

Svarsmärket före retuschering.

Retusch 4. Pärlan och punkten. Vänster krona och dess högra kronjuvel – pärlan – har retuscherats. Höger ramlinje är utfluten. En punkt – rest från kronans skugglinjer – synlig mellan övre kronorna nära kronjuvelen.

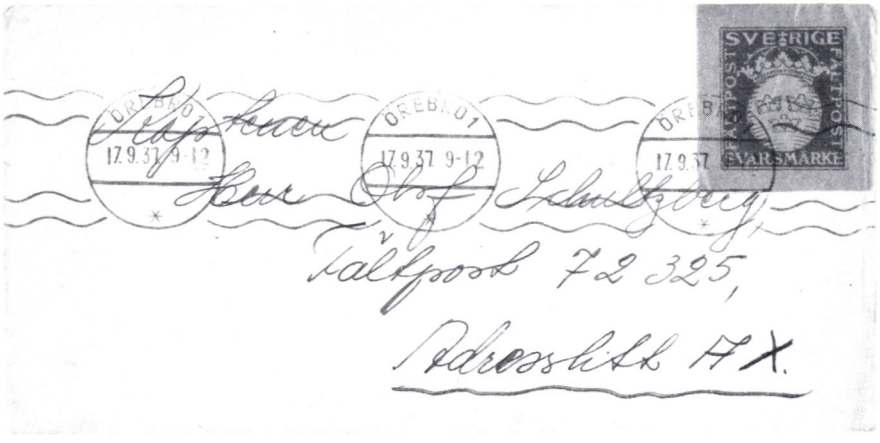

M 2. Brev med retuscherat svarsmärke (Stora retuschen) avsänt 17.9.37 till arméfälttjänstövningen inom Kalmar och Östergötlands län. Försändelser med åsatt svarsmärke postbehandlades endast under tiden 16 - 21 september.

M2 har använts vid följande fälttjänstövningar:

F anger tid då militärbrev sändes från trupperna, T anger tid, då svarsbrev sändes till trupperna

År	Län	Datum	Beteckning	Expedieras till
1930	Norrbotten	27.9–2.10	Adresslitt. A	Postkupé med ändpunkt i Boden
		F 20.9–2.10	Adresslitt. O	Postkontoret i Boden
		T 26.9–1.10	Adresslitt. X	Postkontoret i Boden
			Adresslitt. Y	Postkupé med ändpunkt i Boden
1931	Skaraborg	24.8–28.8	Adresslitt. A	Postkupé, som ingår till Falköping
		F 17.8–28.8	Adresslitt. O	Postkupé, som ingår till Skövde
		T 23.8–27.8	Adresslitt. R	Postkontoret i Skövde
			Adresslitt. X	Postkontoret i Skövde
1932	Stockholm och Uppsala	20.9–1.10	Adresslitt. A	Postkupé, som ingår till Uppsala
		F 15.9–1.10	Adresslitt. Y	Postkupé, som ingår till Uppsala
		T 21.9–30.9	Adresslitt. X	Poststationen i Rimbo
1933	Inga fälttjänst-övningar			
1934	Inga fälttjänst-övningar			
1935	Malmöhus	1.10–5.10	Adresslitt. A, J,	S:a distriktet: enl order
		F 26.9–5.10	K,L,N,T eller X	Övriga: postkupé till Malmö
		T 1.10–4.10		
1936	Gävleborg	28.9–3.10	Adresslitt. A	Postkupé, som ingår till Gävle
		F 24.9–3.10	Adresslitt. R	Postkupé, som ingår till Storvik
		T 28.9–2.10	Adresslitt. X	Postkupé, som ingår till Gävle
1937	Kalmar och Östergötland	17.9–22.9	Adresslitt. OH	Postkupé, som ingår till Västervik
		F 10.9–22.9	Adresslitt. AX	Postkupé, som ingår till Norsholm
		T 16.9–21.9	Adresslitt. BM	Postkupé, som ingår till Norsholm
			Adresslitt. VO	Postkupé, som ingår till Norsholm
1938	Kristianstad	16.9–22.9	Adresslitt. VX	Postkupé, som ingår till Växjö
		F 9.9–22.9	Adresslitt. PH	Postkupé, som ingår till Alvesta
		T 15.9–21.9	Adresslitt. AR	Postkupé, som ingår till Hässleholm

Tiden 22.12 1934 - 18.2 1935 var på dåvarande NF:s och svenska regeringens uppdrag en svensk bataljon stationerad i Saarområdet för övervakning av folkomröstningen där den 13.1 1935. Inte sedan två svenska detachement 1918–19 befunnit sig på Åland, hade en svensk trupp varit på officiellt militärt uppdrag i utlandet.

KUNGL. GENERALPOSTSTYRELSENS

CIRKULÄR

1934 — 20 december — Nr 76

Postutväxlingen med den svenska Saarbataljonen.

Beträffande postutväxlingen med den i Saarområdet under folkomröstningen förlagda svenska bataljonen har bestämts, att bataljonen tillhörande personal och dennas hemmavarande anhöriga äga att sinsemellan sända vissa avgiftsfria meddelanden. För detta ändamål komma vissa kuvert och brevkort, s. k. *militärbrev* och *militärbrevkort*, att tillhandahållas nämnda personal. Dessa kuvert och brevkort, å vilka bl. a. är tryckt "Militärbrev" resp. "Militärbrevkort" och vilka i övre högra hörnet äro försedda med ett kröt posthorn och därunder ordet "Avgiftsfritt", komma att användas i riktning *från* personalen vid Saarbataljonen. Under fliken å militärbrevet finnes infällt ett gummerat "Svarsmärke" av vidstående utseende, vilket märke, urklippt och åsatt brev *till* personalen vid Saarbataljonen, berättigar till brevets avgiftsfria befordran.

Nu nämnda militärbrev, militärbrevkort och brev med åsatt svarsmärke få icke rekommenderas, assureras, belaggas med postförskott eller behandlas såsom expressförsändelser.

Postförsändelser i övrigt till och från Saarbataljonen äro underkastade porto och andra försändningsvillkor såsom försändelser i allmänhet i utväxlingen med Saarområdet.

Samtliga försändelser till nämnda bataljon — alltså även frankerade försändelser — skola adresseras *Malmö—Saar*. Försändelserna skola dirigeras till sjöpostexpeditionen Trälleborg—Sassnitz; adresskort till postpaket skola dock expedieras till postkupé med ändpunkt i Malmö. (III—474. 34.)

1935 — 7 januari — Nr 2

Postutväxlingen med svenska bataljonen i Saar.

Med ändring i viss mån av bestämmelserna i cirkulär nr 76/1934 angående postutväxlingen med den svenska bataljonen i Saar har kungl. generalpoststyrelsen bestämt, att vanliga och rekommenderade brevförsändelser, postanvisningar samt in- och utbetalningskort må utväxlas med nämnda bataljon mot de avgifter och på de villkor i övrigt, som gälla för dessa försändelseslag i den inrikes rörelsen. Inrikes blanketter till postanvisning samt in- och utbetalningskort skola således komma till användning.

Andra försändelser än s. k. militärbrev och militärbrevkort samt brev, åsatta det särskilda svarsmärket, ävensom här ovan nämnda försändelser till och från bataljonen äro underkastade de avgifter och försändningsvillkor, som gälla för försändelser i allmänhet i utväxlingen med Saarområdet.

I fråga om adressbeteckning å och dirigering av försändelser till bataljonen inträder ingen ändring. (III—14. 35.)

KUNGL. GENERALPOSTSTYRELSEN.

Av andra svarsmärkesemissionens militärbrev, M 2, som användes vid Svenska Saarbataljonen förbrukades enligt Stig Nilebrants uppgifter i SFT (nr 3/1970 och 1975) 2 984 militärbrev och lika många militärbrevkort av typ MbK 4 (from 1966 års fältpostreglemente kallade militär*post*kort). Mellan 1.1 och 17.2 1935 – bataljonen lämnade Saar den 18.2 på morgonen med järnväg via Frankfurt a/M och Sassnitz – ankom 7.300 försändelser till Saarbataljonen. Hur stort antalet försändelser av typ svarsbrev med svarsmärken och adressen Svenska Saarbataljonen, Malmö – Saar, verkligen var, är obekant. Men bevarade, till bataljonen ankommande svarsbrev är relativt ovanliga. En del svarsbrev har försetts med bataljonens speciella stämpel som ankomststämpel på brevframsidan, särskilt brev adresserade till fältpostmästaren Svenmarck.

Antalet försändelser från Saarbataljonen uppgick enligt Stig Nilebrants beräkningar till c:a 20 000 räknat från 22.12.34 och tom 17.2.35. Antalet rekommenderade försändelser var 2 769.

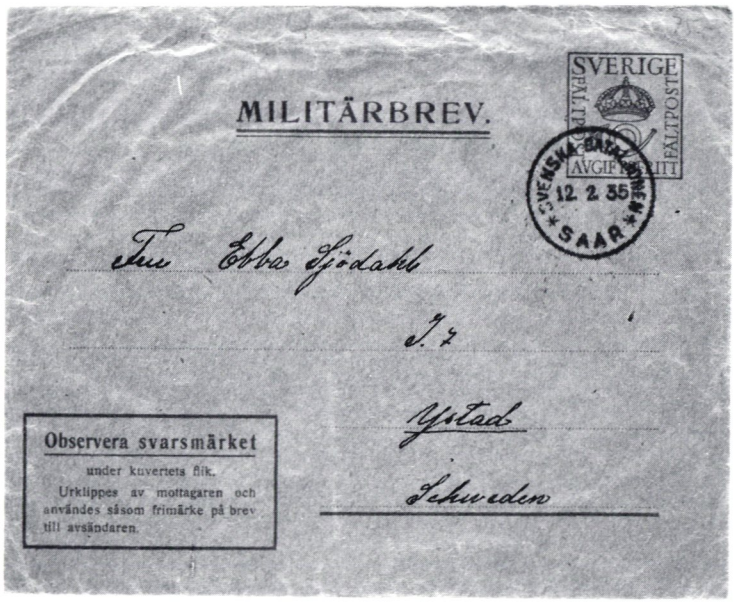

M 2. Svenska Saarbataljonens stämpel med datum 12.2.35.

Enligt Stig Nilebrant utkvitterades endast en datumstämpel. I en artikel i Militärpostal Tidskrift (nr 5/1976) hävdar dock Franz Obermüller, att Sven Svenmarck antytt, att ytterligare en stämpel rekvirerats pga den stora mängden post och brevbeställningar med stämpeln inför valdagen den 13.1.35. Obermüller minns, att han av Svenmarck på sommaren 1935 köpte

ett parti om 800 Saarbrev. Via ett stencilerat brev erbjöds först deltagarna i Saarbataljonen att få köpa av breven. Intresset var dock ytterst ringa. En frimärkshandlare i Hamburg köpte senare hela partiet. Tyskarna, slutar Franz Obermüller sin artikel, visade sig alltså intresserade, vilket de också borde vara, då hela spektaklet med Bataljonen til syvende og sidst arrangerats just för dem!

Hos Saarbataljonens stämpel är alltid årtalen 34 och 35 av siffertyp grotesk. Hos helt äkta avstämplingar med datum 13.1.35 är siffrorna 13.1 alltid av siffertyp antikva. Vid efterstämplingarna, som troligen gjorts i Stockholm våren och sommaren 1935, har datum 13.1.35 enbart groteska siffertyper eller endast månadssiffran av siffertyp antikva. Den sistnämnda varianten är mer ovanlig. Att det rör sig om efterstämplingar, bevisas av att adress- och avsändaruppgifterna speciellt beträffande militärbreven och militärbrevkorten helt saknas (vanligast) eller är bristfälligt ifyllda med blyerts (mycket vanligt) och att hittills inga rek-försändelser med dessa stämpelvarianter påträffats!

Det mest sannolika är, att endast en stämpelstamp kommit till användning men att vid efterstämplingarna utbyte skett av sifferinsatserna. Dock förekommer även hos äkta avstämplingar siffervarianter. Det gäller 29 och 30, som alltid är groteska, medan siffrorna 1 till 28 och 31 lika konsekvent är av siffertyp antikva. Se tabellen nedtill. Månadssiffrorna hos äkta avstämplingar är alltid av typ antikva. Enda undantaget gäller datum 13.1.35.

En undersökninng jag gjorde för en del år sedan med ett större material gav följande resultat (A anger siffertyp antikva, G anger siffertyp grotesk):

23.12.34 – 28.12.34	AA.AA.GG	14. 1.35 – 28. 1.35	AA. A.GG
29.12.34	GG.AA.GG	29. 1.35	GG. A.GG
30.12.34	GG.AA.GG	30. 1.35	GG. A.GG
31.12.34	AA. A.GG	31. 1.35	AA. A.GG
1. 1.35 – 12. 1.35	AA. A.GG		
13. 1.35 Äkta	AA. A.GG	1. 2.35 – 17. 2.35	AA. A.GG
13. 1.35 Efterstämpling	GG. A.GG		
13. 1.35 Efterstämpling	GG. G.GG		

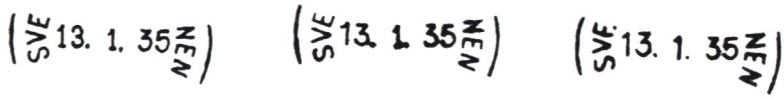

Svenska Bataljonens stämpel med siffervarianterna AA. A. G.G. (äkta) och G.G. A.G.G. samt G.G. G.G.G. – de två sistnämnda förekommande på efterstämplade försändelser.

Sista kända avstämpling med Saarbataljonen stämpel är från 17.2.35.

En troligen tysktillverkad, helförfalskad gummistämpel med permanent datum 16.2.35 och inskriptionen SVENSKA BATALJONEN SAAR förekommer på försändelser med Saar-frimärken. En enda gång har jag sett denna falska stämpel på en försändelse med svenskt 15 öres inrikesporto men inte på någon svensk militärhelsak. Stämpeln är ganska lätt att känna igen: bokstäver och siffror och även diametern är mindre.

I nedanstående tabell, *Fälttjänstövningarna 1929—1938 och Saar-bataljonen 1934—1935*, finns också kompletterande uppgifter om antalet deltagare i både fälttjänstövningarna 1929—38 och i den av dåvarande Nationernas Förbund (NF) och av Sverige utsända övervakningsbataljonen till Saarområdet — det tyskspåkiga, omstridda industriområdet mellan Tyskland och Frankrike — för folkomröstningen där den 13.1 1935, då invånarna där i val skulle besluta om anslutning till Frankrike eller Tyskland. Efter Versaillesfreden 1919 hade Frankrike förvaltat området. Förutom Sverige, som deltog med 261 man — inkluderande fältpostmästaren Sven Svenmarck — stationerades i Saarområdet större bevakningsstyrkor från England och Italien och en mindre styrka från Holland.

Gps cirkulär 1929—1938 följer beträffande fältposten bestämmelserna i Krigspostreglementet av den 15.8 1929. Av tabellen framgår att anvisningarna och textredigeringen är rätt likartade åren 1929—32. Efter 1933—34, då inga fälttjänstövningar ägde rum, sker en förenkling och nyredigering av texten. Den tidigare 8 rader långa anvisningen om »adressen å alla postförsändelser till i fälttjänstövningarna deltagande» nedbantas fr o m cirkuläret 1935 till endast 4 rader.

Enligt Gps cirkulär 1929-30 mottogs »vanliga--- brev, brevkort och kortbrev, med eller utan postförskott,---». 1931 postbefordrades försändelser med postförskott, och samma sak med paket. Fr o m cirkuläret 1930 förekommer benämningen »fältpostförsändelser». Åren 1929—30 anges maximivikten för korsband till 300 gram. I cirkuläret 1938 erinras postanstalterna om bestämmelserna i cirkulär nr 56/1929, där det heter, att paket, eftersända vid övningarnas slut, skall befordras utan extra avgift.

Intressant är, att dagarna, då den ankommande posten behandlas, exakt eller något drygt motsvarar antalet övningsdagar under de 8 fälttjänstövningarna 1929—38. Avgående post behandlas ungefär dubbelt så lång tid som den ankommande. 1937 är dock ett undantag. Den 16.000 man starka truppen övade då hela 12 dagar, fick avgående post behandlad i 17 dagar men ankommande i endast 10. Se tabellen! Åren 1933—34 ägde inga fälttjänstövningar rum. Ett svarsbrev från 1933 är känt. Det måste ha sänts från en separat regementsövning eller orderstämplats.

Med kännedom om antalet inkallade och den tid avgående (militärbrev) respektive ankommande post befordras, är det möjligt göra en viss uppskattning av *sällsyntheten* hos fälttjänstövningarnas militära försändelser, främst då militärbrev och svarsbrev.

Fälttjänstövningarna 1929–1938 och Saarbataljonen 1934–1935.
En sammanställning av tider för postbehandling, postala bestämmelser m m ur Gps cirkulär. Uppgifter om de militära förbandens storlek.

Cirkulär:											
År	1929	1930	1931	1932	1934	1935	1935	1935	1936	1937	1938
Nr	53	50	48	45	76	2	4	55	56	53	51
Dag	12.9	15.9	7.8	8.9	20.12	7.1	15.1	16.9	17.9	4.9	1.9
Fälttjänstövningarna 1929–38: Län	B, D	BD	R	B, C	–	–	–	M	X	H, E	G, L
Antal dagar	7	6	5	12	–	–	–	5	6	6	7
Postbehandling, dagar, avg. post (F)[1]	14	13	12	17	–	–	–	10	10	13	14
Postbehandling, dagar, ank post (T)[2]	7	6	5	10	–	–	–	4	5	6	7
Styrka i man per tusen[3]	18,5	13,0	5,0	16,0*	–	–	–	19,0	20,0	10,0	24,5
Nu nämnda mil. brev, mil. brevkort och försändelser med åsatt svarsmärke postbefordras inom Sverige. Ej rek, ass eller postförskott[4]	M 1 MbK3	M 2 MbK4	M 2 MbK4	M 2 MbK4	M 2[9] MbK4	M 2[9] MbK4	M 2[9] MbK4	M 2 MbK4	M 2 MbK4	M 2 MbK4	M 2 MbK4
Genom särskilda fältpostkontor utväxlas	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Såsom fältpostförsändelser mottagas	–	×	×	×	–	–	–	×	×	×	×
Vanliga och rekommenderade brev, brevkort och kortbrev, med eller utan postförskott	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Vanliga och rekommenderade, med postförskott ej belagda brevförs. (brev, kortbrev, brevkort och korsband)	–	–	×	×	–	–	–	×	×	×	×
Korsband av högst 300 grams vikt	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Icke skrymmande vanliga paket om högst 5 kilograms vikt, med eller utan postförskott	×	×	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Vanliga, likaledes med postförskott ej belagda paket, som väga högst 5 kilogram och icke äro skrymmande	–	–	×	×	–	–	–	×	×	×	×
Paket eftersänt efter övningens slut skall befordras utan extra avgift[5]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	×
Saarbataljonen: Fältpostkontor antal dagar[6]	–	–	–	–	–	17	–	–	–	–	–
Fältpostkontor + postanst. antal dagar[7]	–	–	–	–	–	–	41	–	–	–	–
Bataljonens styrka /man/[8]	–	–	–	–	261	–	–	–	–	–	–
Adress: Malmö-Saar	–	–	–	–	×	×	×	–	–	–	–
Dirigeras till Sjö-postexp Trelle-borg-Sassnitz	–	–	–	–	×	×	×	–	–	–	–
Adresskort till post-paket exp till postkupé med änd-punkt i Malmö	–	–	–	–	×	×	×	–	–	–	–
Paket mot inrikes porto till/från Saar	–	–	–	–	–	–	×	–	–	–	–

[1] F = Post *från* fälttjänstövningarna. Antal dagar.
[2] T = Post *till* fälttjänstövningarna. Antal dagar.
[3] För *-markerade siffror har en uppskattning skett av antalet deltagare i fälttjänstövningen.
[4] Krigspostreglementet från den 15.8 1929.
[5] Cirkulär nr 56/1929, mom. 2.
[6] 22.12 1934–7.1 1935. Fältpostkontoret började sin verksamhet den 22.12, men första kända avstämpling är först från den 23.12 1934. Försändelser från denna period, särskilt från december, är relativt ovanliga.
[7] 8.1–17.2 1935. Sista kända avtryck med Saarbataljonens stämpel är från 17.2 1935 (försändelser med Svenska Saarbataljonens spec. rek-etikett från 17.2 har nr 1716-22).
[8] 260 man + fältpostmästaren Sven Svenmarck, f. 17.4 1891. Svenmarck var f ö föreståndare för högkvarterets fältpostkontor vid fälttj.övn. 1927–1928, 1930 och 1936–38.
[9] M 2 och MbK 4 sändes endast från Saarbataljonen. För övriga försändelser gällde fr o m 8.1.35 inrikesporto.

Behandling av fältpostförsändelser under arméfälttjänstövningen den 16—22 sept. 1938.

1) Under arméfälttjänstövningen inom Kronobergs och Kristianstads län den 16—22 innevarande september kommer fältpost att anordnas.

2) Under sagda övning äga krigsmakten tillhörande personal och dennas hemmavarande anhöriga att sinsemellan sända vissa *avgiftsfria* meddelanden, för vilket ändamål generalpoststyrelsen kommer att tillhandahålla särskilda kuvert och brevkort, s. k. *militärbrev* och *militärbrevkort*. Dessa brev och brevkort, å vilka bl. a. är i blå färg tryckt »Militärbrev» resp. »Militärbrevkort» och vilka i övre högra hörnet äro försedda med ett krönt posthorn och därunder texten »Avgiftsfritt», likaledes tryckt i blå färg, komma att användas i riktning *från* krigsmakten. Under fliken å militärbrevet finnes infällt ett gummerat »*Svarsmärke*» enligt vidstående utseende, vilket märke, urklippt och åsatt brev *till* krigsmakten, berättigar till detta brevs avgiftsfria befordran.

Tryckt i blå färg.

Nu nämnda militärbrev, militärbrevkort och försändelser med åsatt svarsmärke få postbefordras endast inom Sverige. De få icke rekommenderas, assureras eller belaggas med postförskott. Mottagande till postbehandling av desamma får ske

beträffande militärbreven och militärbrevkorten endast under tiden 9—22 september

samt beträffande försändelser med åsatt svarsmärke endast under tiden 15—21 september.

8) Beträffande *dirigeringen* av fältpostförsändelserna skall följande lända till efterrättelse.

Försändelser försedda med beteckningen	expedieras till
Adresslitt. VX	postkupé som ingår till Växjö
Adresslitt. PH	» » » » Alvesta
Adresslitt. AR	» » » » Hässleholm

(I a 1300. 38.)

Del av Cirkulär nr 51/1 september 1938 till 1930-talets sista, stora arméfälttjänstövning i Kronobergs och Kristianstads län, där gränsen mellan Nordstat A och Sydstat B går strax norr om Halmstad och fortsätter österut i höjd med Ljungby. Se karta med förutsättning och övningsbestämmelse nedan. Nära 25.000 man deltog i övningen. Knappt 12 månader senare skulle andra världskriget inledas med Hitlers (och senare Sovjetunionens) anfall mot Polen den 1 september 1939. From samma dag anbefallde Sverige förstärkt försvarsberedskap, som sedan skulle pågå t o m 30 juni 1945.

Det har tidigare föga uppmärksammats, att Svenska Saarbataljonens post förmedlades av ett *fältpostkontor* fr o m 23.12 1934, då enligt uppgift bataljonens speciella stämpel för första gången användes, och t o m 7.1 1935. Tiden 8.1—17.2 1935 förmedlades posten, fast med vissa inskränkningar (se cirkulären), av ett vanligt postkontor. Sista kända avstämpling är från den 17.2.35.

Under fälttjänstövningarna i Kristianstad-området i september 1938 användes små, rektangulära fältpoststämplar och inskriptionen Fältpost + nr i formatet 22×12 mm. Stämpeln var en enkel gummistämpel med träskaft. Stämplarna är ovanliga. 235 olika 5-siffriga fp-nummer inklusive littera användes. Stämpelbelägg med littera A—F hittills ej kända.

Ledningen hade nr	75001 – 08
A-sidans förband hade nr	75010 – 131 och 75133–46
B-sidans förband hade nr	75150 – 222 och 75224–37
	75238 A – C och 75239 D – F
	och 75240

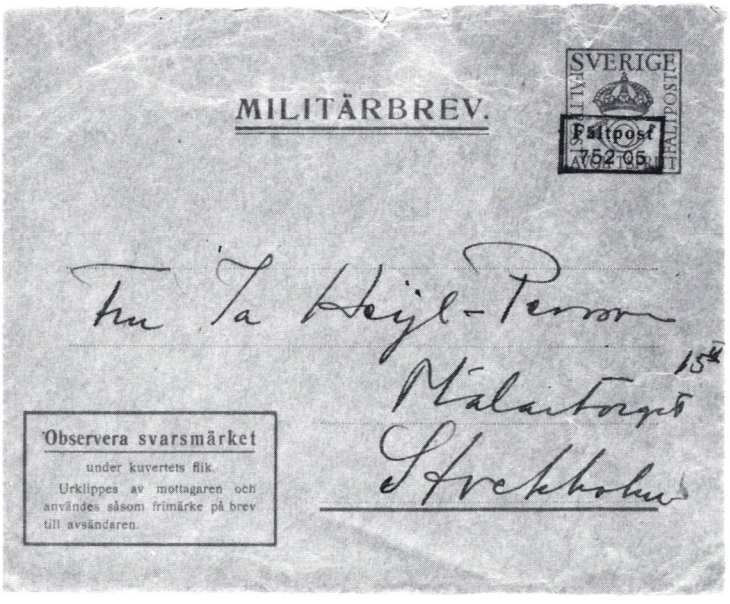

M 2. Den rektangulära försöksstämpeln från 1938 med Fältpostnr 752 05.

Beträffande övriga fältpoststämplar, använda 1929–39, hänvisas till Stämpelhandboken (slutsåld), Stämpelpriskatalogen och särskild den av Sveriges Filatelist-Förbund årligen utgivna SVERIGE-KATALOGEN med komplett beskrivning av militärstämplar.

M 1- och M 2-svarsmärkena har rätt klumpigt helförfalskats. De har tryckts med gummiklichéer i bl a färgerna svart och grönt på gummerade, bruna klisterremsor! I ett fall har M 2-falsifikaten benämnts »troligen provtryck till M 2». I samtliga fall gäller det klippta märken, som ibland har Stockholmsstämpel från 1970 eller 1971 (se fig.).

Det är oro i Europa våren och sommaren 1939. Den 15 mars rycker tyska trupper in i Prag. Hitler kräver nu en polsk korridor. De nordiska länderna får av Tyskland erbjudande om icke – angreppspakter – endast Danmark svarar ja. Den 27 mars intar Franco Madrid. Och den 1 september börjar Hitlers blixtkrig mot Polen. Den 3 september följer så Englands och Frankrikes krigsförklaringar. Andra världskriget är ett faktum.

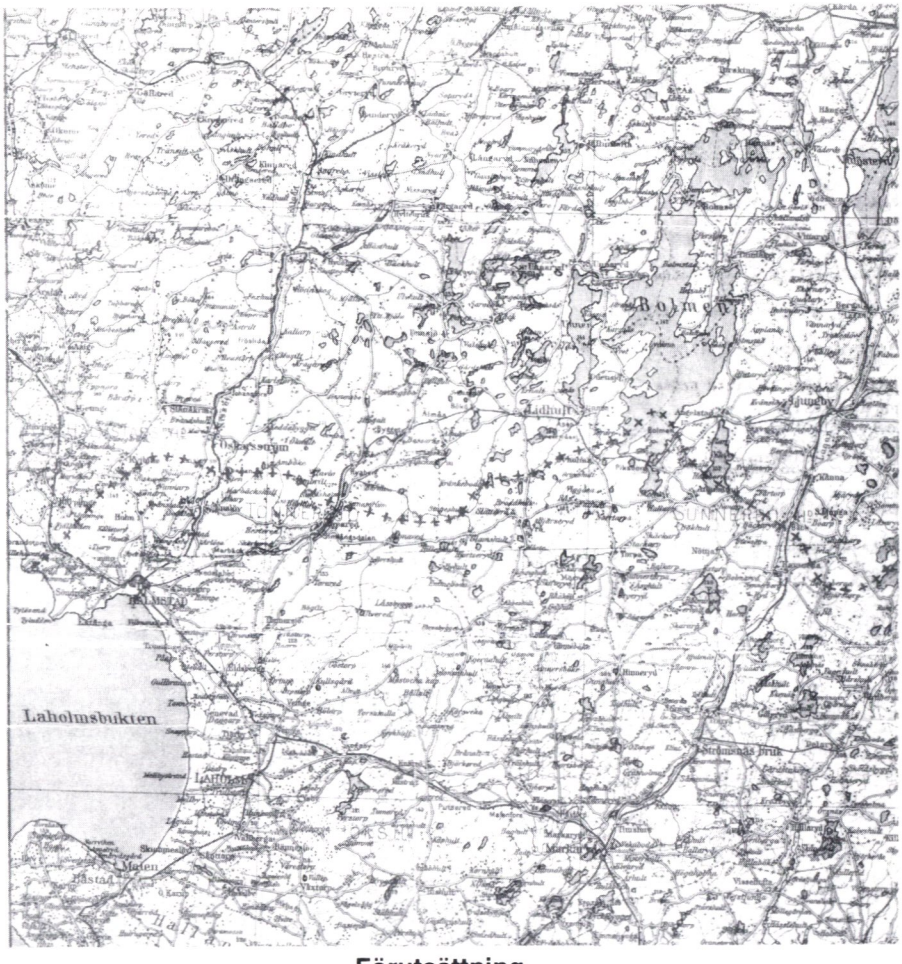

Förutsättning.

Gränsen mellan en nordstat (A) och en sydstat (B) framgår av omstående karta.

Inför hot om anfall från sydstaten äro nordstatens gränsskyddstrp under gruppering längs gränsen.

I förläggningsorterna befintliga förband skola intaga transportberedskap enligt särskild order.

Övningsbestämmelse.

Krigstillståndet inträder (övningen börjar) vid avfärden från förläggningsorterna.

Armékarta med inprickad gräns mellan en nordstat (A) och en nordstat (B) från arméfälttjänstövningen inom Kronobergs och Kristianstads län (den s k Smålandsmanövern) 16 - 22 september 1938. »Statsgränsen» går strax norr om Halmstad och österut i höjd med Ljungby.

I Sverige anbefalls förstärkt försvarsberedskap fr o m 1 september 1939. I ett senare cirkulär från Gps meddelas, att militärbrev och militärbrevkort skall sändas från krigsmakten medan »försändelse till krigsmakten skall åsättas särskilt svarsmärke».

Nu börjar den långa Beredskapstiden, som upphör 30.6 1945 (Cirkulär nr 47/1945) och med den beställningar och tryckningar av en lång rad svarsmärkesemissioner. Utgivningskulmen nås under 1943–44 samtidigt med de stora inkallelserna.

En liten svarsmärkesemission, M 3, levererades den 9 augusti 1939. Den 28 oktober beställde Gps samtidigt hos Lithografiska Aktiebolaget, Norrköping, och AB Sture Ljungdahl & Co, Nybro, två svarsmärkesemissioner om 2 miljoner kuvert vardera. I januari 1940 beställdes 3 miljoner kuvert hos Norrköpingsföretaget och i maj 1940 ytterligare 5 miljoner kuvert i Nybro. De förra trycktes i offset med pricklinjer, de senare i gummiboktryck, med imiterat genomstick och anilintryck, ett tidigare oprövat men filatelistiskt intressant, variantrikt trycksätt.

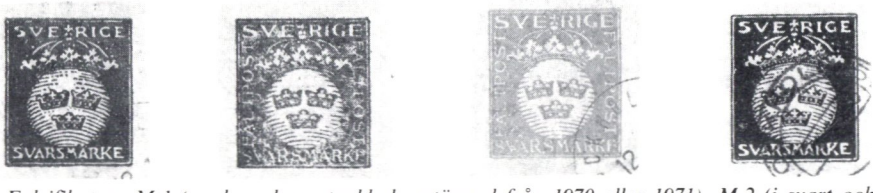

Falsifikat av M 1 (med modern stockholmsstämpel från 1970 eller 1971), M 2 (i svart och grönt tryck) och slutligen ett svart svarsmärke från 1929, efterstämplat STOCKHOLM 5 med årssiffra 35 i det svarta fältet. Se upp med lösklippta, stämplade, svarta svarsmärken!

Endast de två första svarsmärkesemissionerna har här beskrivits. Militärbrevets respektive svarsmärkets förhistoria är både lång och komplicerad. Den har återgetts i tabellform, som av utrymmesskäl inte kunnat parallellställas; översiktligheten hade annars blivit en annan.

Av senare svarsmärkesemissioner har endast några mer allmänt och översiktligt berörts.

Alla svarsmärkesemissioner 1929–1979 har framställts på privata tryckerier i Sverige. I det avseendet förs en tradition vidare från tiden före 1920, då Postverket lät trycka svenska frankotecken hos enskilda företag. Militärbrevkorten – numera militärpostkorten – har fr o m 1916 alltid tryckts på Postverkets eget tryckeri liksom fallet är med den i år utgivna, nya militärpostkortsupplagan om 5 miljoner ex. Den nu samtidigt utgivna, tidigare omtalade, nya svarsmärkesemissionen i gummiboktryck och i ljusblått tryck och med ljust grönblått svarsmärke i nästan samma utförande som 1966 har tryckts i 10 miljoner ex. Emissionen från 1966 kommer att kasseras. Enligt uppgift kan den nya svarsmärkesupplagan komma att delas ut rätt snart på militärförbanden för användning vid krigsförbandsövningarna, som fälttjänstövningarna numera kallas. Lagren av militärkuvert från 1945 och 1951–52 börjar nu tömmas.

Källor:

John Ahlström, Militära helsaker i Handbok över Sveriges Frankotecken 1855–1963, del III, Stockholm 1964
Malte Andersson, Att samla fältpost, SFT nr 8/1970
Sven Carlin, Vad kostade brevet?, Stockholm 1975
Dagens Nyheter 1929–38
Joh. Döss-Erik G. Lannge, Postboken 1916, Stockholm 1915
Europa Frimærkekatalog, Aarhus Frimærkehandel
Fältpostreglementet 1966
Grape, Anteckningar till Allmänna poststadgan, Stockholm 1943
Gunnar Haagen, Nytt militärmärke, SFT nr 1/1967
P G Heurgren, Svensk militärpost i krig och fred, Stockholm 1961
Krigspostreglementet 1929
Kungl. Generalpoststyrelsens cirkulär
Edward Lindström, Svensk militärpost, Skara förr och nu, Skara 1975
Michel Katalog Europa
N G Psilander-Carl-G Swanström. Filatelien och dess män. Uppsala 1943
Stig Nilebrant, Den svenska Saar-bataljonens stämplar, SFT nr 3/1975
Stig Nilebrant-Sven Rune Johansson, Från fjäderbrev till flygpost, Stockholm 1974
Stig Nilebrant, Svenska brev, Lund 1974
Stig Nilebrant, Äkta och falska SAAR-stämplar, SFT nr 3/1970
Artur Nyström, 1916 års militära helsaker, SFT nr 9/1971
Artur Nyström, 1916 års militära helsaker, Katalog 3 till STOCKHOLMIA 74
Artur Nyström, Svensk militärpost på Åland, NF nr 10/1969
Franz Obermüller, Svenska Bataljonen Saar, MPT nr 6/1976
Hugo Olsson, Svensk fältpost, SFT nr 8–9/1929
Hugo Olsson, Svenska Postverkets brevkort, kortbrev och frankokuvert, Stockholm 1936
Postmatrikeln
Gösta Sahlin (»Militarius»), Förfalskade svarta militärmärken dyker upp i stort antal, Filatelia nr 2/1952
Gösta Sahlin, Gå in för militärmärken, Filatelia nr 1/1946
Gösta Sahlin, Var finns fler exemplar av M 2:s tredje retusch? Filatelia nr 3/1950
Harry Salomon, Ett problem i svart (M 1), MPT nr 2/1976
Harry Salomon, Ett svarsbrev från Vatikanan, MPT nr 2/1976
Skrivelser från Generalpoststyrelsen (Gps), Generalpoststyrelsens militäravdelning/försvarsavdelning/, Kommunikationsdepartementet, Kungl. Maj:t etc.
Stämpelhandboken (Schultz-Steinheil, Handbok över svenska post- och makuleringsstämplar 1855–1951, Stockholm 1952 (slutsåld)
Stämpelpriskatalogen, utgiven av Sveriges Filatelist-Förbund
Svensk Uppslagsbok, 2:a upplagan, Malmö 1952
Svenska Dagbladets årsböcker 1929–1939
Svenska Dagbladet 1929–38 och
SVERIGE-KATALOGEN, Sveriges Filatelist-Förbunds Specialkatalog över Sveriges frimärken och helsaker, avsnittet Svensk militärpost, särskilt årgångarna 1975/76 och 1979/80
Harald Thunaeus, Den svenska fältpostens svarsmärken, SFT nr 7/1940
Harald Thunaeus, Militärbrev och militära portofrihetsmärken (svarsmärken) i Handbok över Sveriges frankotecken 1855–1946, Stockholm 1946
Nils-Olov Welander, Förfalskade militärmärken och brev, SFT nr 6/1973
Nils-Olov Welander, Ny svarsmärkesemission till 50 års jubileet, SFT nr 8/1979
Nils-Olov Welander, Saarkontingenterna – en översikt, MPT nr 5/1976
Nils-Olov Welander, Svenska Saarbataljonens stämpel, MPT nr 2/1976
Sven Åkerstedt, Militärmärkena, ett samlingsområde med framtid, Filatelia nr 3/1949
Sven Åkerstedt, Militärbrev med svarsmärken i Handbok över Sveriges Frankotecken 1855–1963, del III, Stockholm 1964
Sven Åkerstedt,Specialkatalog över Sveriges militärmärken, Stockholm 1946
Sven Åkerstedt, Sverige militärbrev med svarsmärken, Stockholm 1944

För möjliggjort studium av till stor del nytt, intressant arkiv- och museimaterial, kopierat material, fotografier etc och för annan ovärderlig hjälp vill jag tacka Walter Wehre och Lars Olander, båda vid Postens försvarssektion, Stockholm, Sven Carlin, Karin Rabén, Kurt Hedman och Lennart Bjurenäs, samtliga vid Postmuseum, Stockholm, Börje Nilsson vid Postens arkiv, Stockholm, vidare personal vid Postens bibliotek, Postmusei bibliotek och Krigsarkivet.

Ett särskilt tack är jag slutligen skyldig för både muntliga och skriftliga uppgifter om de första svarsmärkesemissionerna av inte minst en lång rad gamla samlarvänner inom Sveriges Militärpostsällskap/S M P S.